

SZÁZADOK

A tartalomból:

Knapp Éva: Remete Szent Pál csodái

**Claude Michaud: Felvilágosodás,
szabadkőművesség és politika
a 18. század végén.**

Fekete János gróf levelezése

KÖZLEMÉNYEK — FIGYELŐ

— TÖRTÉNETI IRODALOM

— FOLYÓIRATSZEMLE

Következő számunk tartalmából

Eperjessy Géza: Zsidó iparúzők a reformkori szabad királyi városokban
Baksay Zoltán: A munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás és a munkanélküli segély kérdése az ellenforradalmi Magyarországon

E számunk munkatársai

Barda Beáta gyakornok (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Dolmányos István* a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Erdődy Gábor* egyetemi tanársegéd (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Fügedi Erik* kandidátus, történész — *Garas Klára* a művészettörténeti tudományok doktora, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója — *Gergely Jenő* kandidátus, egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Haraszi György* levéltáros, (Fővárosi Levéltár, Bp.) — *Heiszler Vilmos* egyetemi tanársegéd (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Katus László* kandidátus, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa — *Király Péter* a nyelvtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Knapp Éva* könyvtáros (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.) — *Menyhárt Lajos* kandidátus, egyetemi docens (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen) — *Claude Michaud* egyetemi tanár (Orléans, Franciaország) — *J. Nagy László* kandidátus, egyetemi adjunktus, (József Attila Tudományegyetem, Szeged) — *Niederhauser Emil* a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója — *Ötvös Péter* egyetemi gyakornok (József Attila Tudományegyetem, Szeged) — *Pándi Lajos* egyetemi gyakornok (Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen) — *Szarka László* az MTA Történettudományi Intézet tudományos ügyintézője — *Szász Zoltán* az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa — *Tóth István György* tudományos segédmunkatárs (MTA Történettudományi Intézet, Bp.) — Vörös Antal kandidátus, az MTA Történettudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST I., ÜRI UTCA 51–53.
 115. ÉVFOLYAM 1983. 3. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BALOGH SÁNDOR, CSATÁRI DÁNIEL, EMBER GYŐZŐ (a szerkesztő bizottság elnöke), ERÉNYI TIBOR, H. BALÁZS ÉVA, HAJDU TIBOR, INCZE MIKLÓS, KÓNYA SÁNDOR (felelős szerkesztő), LIPTAI ERVIN, MUCSI FERENC, NIEDERHAUSER EMIL, PACH ZSIGMOND PÁL, PAMLÉNYI ERVIN, SZABOLCS OTTÓ, SZAKÁCS KÁLMÁN, SZÉKELY GYÖRGY, TOKODY GYULA, VÁRKONYI ÁGNES, ZSIGMOND LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai:

PÁL LAJOS, TILKOVSKY LORÁNT és URBÁN ALADÁR

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

<i>Knapp Éva:</i> Remete Szent Pál csodái.	511
<i>Claude Michaud:</i> Felvilágosodás, szabadkőművesség és politika a 18. század végén. Fekete János gróf levelezése.	558

KÖZLEMÉNYEK

<i>Király Péter:</i> A pesti görögök nyelvi vitái.	600
<i>Ötvös Péter:</i> Illésházy István az emigrációban.	609
<i>Garas Klára:</i> A Szépművészeti Múzeum 1906–1981.	626

FIGYELŐ

Vörös Antal: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.	639
<i>Gergely Jenő:</i> Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae (A magyar katolikus egyháztörténetírás újabb eredményeiről).	647

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Steinmann, Judith:</i> Die Benediktinerinnenabtei zum Fraumünster und ihr Verhältniß zur Stadt Zürich 853–1524 (Ism.: <i>Fügedi Erik</i>).	667
<i>Kulikovszkaja bitva</i> (Ism.: <i>Dolmányos István</i>).	668
<i>Georges Duby:</i> A lovag, a nő és a pap. A házasság a feudális Franciaországban (Ism.: <i>Tóth István György</i>).	669
<i>Anderle Ádám:</i> Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI–XVIII. században (Ism.: <i>Pándi Lajos</i>).	672
<i>Povstání na Morave v roce 1619. Z korespondence moravských direktoru</i> (Ism.: <i>Szarka László</i>).	675

<i>Juhani Passivirta</i> : Finland and Europe. The period of autonomy and the international crises 1808–1914. (Ism.: <i>Niederhauser Emil</i>)	676
<i>Scheiberné Bernáth Livia</i> : A magyarországi zsidóság személy- és családnévei II. József névadó rendeletéig (Ism.: <i>Haraszti György</i>)	678
<i>Ernst Hoor</i> : Erzherzog Johann von Österreich als Reichsverweser. Der unveröffentlichte Briefwechsel mit Felix Fürst zu Schwarzenberg aus den Jahren 1848 und 1849. (Ism.: <i>Endrődy Gábor</i>)	684
Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Im Auftrag der Kommission für die Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1848–1918) herausgegeben von Adam Wandruszke und Peter Urbanitsch. (Ism.: <i>Katus László</i>)	687
Die Habsburgermonarchie 1848–1918 Band III. (Ism.: <i>Szász Zoltán</i>)	692

FOLYÓIRATSZEMLE

Rachel N. Klein: Rendcsinálás South Carolina belvidékén 969 – *Robert K. Ratzlaff–James B. Schick*: A korai amerikai köztársaság (1789–1848) a mai amerikai történelemtankönyvekben 697 – *James C. Curtis*: Old Hickory árnyékában: Martin Van Buren politikai pályája 698 – *Richard C. Rohrs*: Pártpolitika és az Andrew Jackson elnök elleni merénylet 700 – *Richard B. Du Boff*: Üzleti követelmények és a távíró fejlődése az Egyesült Államokban, 1844–1860 701 – *G. A. Alekszejcsenko*: A falugyűlések döntései, mint az oroszországi falusi földközösségek múlt századvégi történetének forrásai (Tverj kormányzóság adatai alapján) 702 – *M. Dellagi*: Ali bej trónralépése 1882 októberében 703 – *Judson M. Lyon*: Szabálytalan imperializmus: az Amerikai Egyesült Államok szerepe Libériában 1897–1912 704 – *Löw, Richard*: Hogy hullott szét a „kis Internacionálé”? 706 – *Ch. R. Ageron*: Haled emír petíciója Wilson elnökhöz (1919. május) 707.

TANULMÁNYOK

Knapp Éva

REMETE SZENT PÁL CSODÁI (A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó mirákulumpföljegyzések elemzése)

A 12–13. század fordulóján Európa-szerte elterjedt szegénységi mozgalom egyik magyarországi megvalósulási formája az a néhány remetetelep volt, amelyeket a Szlavóniában, a Mecsek, a Bakony, a Bükk és a Pilis erdeiben világtól elvonultan élő emberek alkottak.¹ Először Bertalan, pécsi püspök kísérelte meg őket közösségbe tömöríteni: a Pécs melletti Jakabhegy remetéit 1225-ben telepítette egy helyre, és ekkor életmódjukat is szabályozta.² A püspöki kezdeményezés után a renddé szerveződést a tatárjárás az egész országban meggyorsította, mert az otthonukat, családjukat vesztett emberek sokszor ezeken a telepeken kerestek maguknak menedéket. Az esztergomi Özséb kanonok is a tatárjárás idején került szorosabb kapcsolatba a pilisi remetékkel, akiknek szentkeresztii telepét egy látomástól indítva saját vezetése alatt 1250 körül szerzetesi közösséggé alakította.³ Bár a rend önállóságának kérdése egészen 1308-ig függőben maradt, a renddé szerveződés már a 13. század végén szilárd formákat öltött.⁴ Erre utal, hogy a források a rend névadójaként ettől az időtől kezdve következetesen Thébai Szent Pált említik.⁵

A szerzetesek életét a 14. század elejéig belső zártság jellemezte. Kevés kapcsolat volt a kolostorok között, és ebben az időben egy-egy kolostoron belül sem beszélhetünk életközösségről. A szabályok által körvonalazott közös imádságon és közös munkán kívül ekkor még nem alakult ki szilárd életmód.⁶ Az egyre sokasodó egyházi és világi adományok azonban nemcsak a pálos rend gazdasági és vonzerejét, hanem belső szervezettségét is megnövelték. Szükségessé vált, hogy a rendi káptalani gyűléseket a hegyek közé zárt Pilisszentkeresztről egy jobban megközelíthető kolostorba helyezték át. A budai határ egyik legmagasabb pontján épült szentlőrinci kolostor – mivel elég közel helyezkedett el az egyre jobban fejlődő Budához – jól megfelelt erre a célra.

¹ *Hodinka Antal*: Egyházunk küzdelme a boszniai bogumil eretnekekkel. Budapest 1887 53.; *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon. II. k. II. r. Budapest 1890 366.

² *Gyöngyösi Gergely*: Vitae fratrum heremitarum... Kézirat 1525 Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. Ab 151a, 151c cap. III.; *Koller József*: Historiae Episcopatus Quinqueecclesiarum. II. k. Pozsony 1783 62–63.

³ *Gyöngyösi Gergely*: i. m. cap. V.

⁴ *Gentilis* pápai legátus ekkor engedélyezte a rendnek az ágostonos regula használatát. *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia*. Budapest 1885 Ser. I. Vol. II. 180., 379.

⁵ *Mezey László*: Deákság és Európa. Budapest 1979 202.

⁶ Országos Levéltár, Diplomatai levéltár (DL.) 195. 1234, DL. 368. 1252.; *Gyöngyösi Gergely*: i. m. cap. III.

Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkája szerint ezt a kolostort 1300-ban alapították.⁷ Az újabb ásatások is megerősítik Gyöngyösi adatát, mert a feltárt maradványok arra utalnak, hogy a kolostor gótikus templomát 1300–1310 között építették.⁸ A szentlőrinci kolostor minél gyorsabb felépítését Lőrinc perjel, a rend negyedik generálisa szorgalmazta.⁹ Miután a generális az évenként pünkösdkor tartott általános káptalani gyűlések székhelyét 1301-ben Budaszentlőrincre tette át, a kolostort a 14. század első felében Károly Róbert, Óvári János comes és Velencei Pál budai polgár adományaiból jelentősen kibővítették.¹⁰ Töretlen virágzását a mohácsi csatáig a kiváltságokon és az adományokon kívül elsősorban Remete Szent Pál 1381-ben Velencéből ideszállított ereklyéje biztosította.¹¹

Az ereklye Szent Pál 342 körül történt halála után hosszú utat tett meg a thébai pusztától Velencéig. A romlatlan testet Mánuel bizánci császár 1169-ben kiásatta, és Konstantinápolyba vitette, ahol az Ecclesia S. Mariae Pervilepti id est circumsepta templomban helyezte el.¹² Itt nyugodott egészen 1241-ig, amikor Lanzalo Jakab velencei polgár a szent életéről elmélkedve elhatározta, hogy az ereklyét a hitelesítő okmányokkal együtt Velencébe hozatja. A translationak nem volt akadálya, mert Konstantinápoly ekkor a velencei patriarkátus fennhatósága alatt állt. Ezután a köztársaság a Nagy Lajos négyéves velencei háborúját lezáró turini béke egyik pontjának értelmében az addig a Szent Julián egyházban őrzött ereklyét más hadisarcokkal együtt átengedte a magyar királynak.¹³ A faszekrénybe zárt ereklyét 1381. október 4-én éjjel Nagy Lajos megbízásából Alsáni Bálint pécsi püspök és Horvát Pál zágrábi püspök vette át, majd Budára kísérte. A testet ideiglenesen a budai királyi vár kápolnájában helyezték el, majd 1381. november 14-én ünnepélyes menetben vitték át Budaszentlőrinc-re, ahol Kaplai Demeter esztergomi érsek a király nevében átadta a szerzeteseknek.¹⁴

⁷ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XVIII.

⁸ Zolnay László: Ünnepek és hétköznapiak a középkori Budán. Budapest 1975² 47–48.

⁹ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XVIII.

¹⁰ Uo.

¹¹ Erre utal például az 1433-ban Magyarországot bejáró Bertrandon de la Broquiere útinaplója, amely külön is megemlíti az ereklye közkeletűségét. Szamota István: Régi utazások. Budapest 1891 93.

¹² Ipolyi Arnold a múlt század végén fölkereste a templomot, és még megtalálta azt a templomfalba vésett üreget, ahol a testet föltehetően őrizték. Ipolyi Arnold: Adalék a pálosok magyar történetéhez. In: Ipolyi Arnold kisebb munkái. III. k. Budapest 1887 418.

¹³ Matthias Fuhrmannról megtudjuk, hogy Budaszentlőrinc-re nem az egész test, hanem csak egy része került. Hivatkozik Jacobus Cacatius egyik posztumusz művére (Elogia Illustrum Anachoretarum), amit a szerző VII. Sándor pápának dedikált, s amelyben ez áll: „A testet Emmanuel császár parancsára Bizáncba vitték, aztán 1240-ben Jacobo Lanzio velencei szenátor a Szent Julián egyházba szállíttatta, ahol ma is tisztelettel őrzik, testének pedig egy részét Lajos magyar királynak adták 1381-ben.” Matthias Fuhrmann: Anonymi Hungarici Historia de Translatione S. Pauli I. Eremitae... Kézirat. Országos Levéltár, Acta Paulinorum (AP) E 153 fasc. 420. fol. 10. Fuhrmann szerint „ezt erősíti meg a Szent Ritusok Kongregációjának döntése is 1698. december 6-án (fol. 21.), valamint több velencei író: Franciscus Sansovinus, Nicolaus Dolione, Peregrinus Merula, Illustr. Triumvir D. Cornelius. Fuhrmann azt is megjegyzi, hogy ő maga is látta a velencei ereklyét: a Szent Julián templomban előtte misézett (fol. 22.).

¹⁴ A translationot Valentinus de Hungaria (Hadnagy Bálint): Vita divi Pauli... Venetia 1511 fol. 5–9. alapján írom le. Nagy Lajos kérelmét közli Wenzel Gusztáv: A turini békekötés. Magyar Történelmi Társaság XI. k. Budapest 1862 83. A test 1381-es translationjának jelentőségét és értelmét Hadnagy

Az ereklye hitelességével kapcsolatban már nem sokkal ezután kétségek merültek föl. Mivel a testből három ujj hiányzott, Nagy Lajos 1382-ben a test eredetiségét bizonyító újabb tanúsító iratot kért Velencétől.¹⁵ A hitelesség kérdését a Karthauzi Névtelen veti föl újra, aki azzal cáfolja a kételkedőket, hogy az ereklyénél sok csoda történt.¹⁶ Az ereklye tiszteletére hivatkoznak a 17–18. századi pálos történetírók is, akik a legkülönbözőbb nézeteket felsorolva igyekeznek elhárítani az ereklye hamisságának lehetőségét.¹⁷

Remete Szent Pál ereklyéjének Magyarországra kerülése nemcsak azt jelentette, hogy a pálos rend patrónusának teste ugyanott nyugodott, ahol a rend először megszerveződött, hanem azt is, hogy a Nagy Lajos által a szent oltalmába ajánlott ország saját földjén tisztelhetette védőszentjét. Ahogy Nagy Lajos velencei győzelmét,¹⁸ úgy Mátyás az 1475-ben Moldvában a törökön aratott diadalát is a szent segítségének tulajdonította.¹⁹ 1480-ban a nagy szárazság idején mint az egész ország védőszentjéhez könyörögtek Remete Szent Pálhoz.²⁰ Az ereklyének a kolostorfallakon és a renden messze túlmutató

Bálint az ereklye hasznosságából vezeti le. Az Erdy-kódex szerzője szerint a test áthozatalában Istennek a magyar egyházat segítő szándéka mutatkozik meg, amit Szent Pál erre érdemes volta tesz még jelentősebbé. A Karthauzi Névtelen így írja le az eseményt: „Az felül megmondott Ersek azért es legat nagy sok pispököket és egyházi népeket egybe gyöjtven és sok szegények bodogok hozzájuk gyülvén vevé fel az szent testet és vivé szent Lőrinc mártírnak egyházába Buda fölött mindszen havának tizen negyed napján azaz Bereczk Confessornak másodnapján.” Nyelvémléktár V. k. Erdy-kódex, Budapest 1876 463–464. Itt kell megemlíteni az Anonymus Hungaricus-problémát is, amelyet eddig még nem sikerült megoldani a kutatásnak. Fuhrmann posztumusz műveként ugyanis 1799-ben megjelent egy könyv, amely egy Fuhrmann által Anonymus Hungaricusnak nevezett szerző 1381–85 között keletkezett kéziratát tartalmazza egy ma már ismeretlen kódex alapján. Matthias Fuhrmann: Anonymi Hungarici Historia de translatione S. Pauli Thebaei... Pest 1799 (Fuhrmann kézírata az AP anyagában E 153 fasc. 420.) Fuhrmann bőszéges kommentárral és jegyzetanyaggal látta el az állítólagos szöveget, s a pontos és részletes leírásokból arra lehetne következtetnünk, hogy szerzőjük maga is tevékenyen részt vett a test áthozatalában. Fuhrmann a kézirat eredetiségét bizonyítandó arra hivatkozik, hogy azt korábban többen is látták és felhasználták: így például Hadnagy Bálint, továbbá Fuhrmann szerint ezt a szöveget másolta le Johannes Gamons az Acta Sanctorum számára, s ezt használta föl Andreas Eggerer is rendtörténeti munkájában. Andreas Eggerer: Fragmentum panis corvi protoeremitici... Viennae 1663. Az említett szerzőknél azonban sehol sem találunk utalást erre a konkrét kézíratra. A kérdéssel először Pámer László foglalkozott, aki hitelt adott Fuhrmannnak az egykori kézirat meglétét illetően. Pámer László: Remete Szent Pál és a pálosok. Katholikus Szemle 1907 807. Holik Flóris később ugyanezt az álláspontot képviselte. Holik Flóris: Alsáni Bálint és az Erdy-códex. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922 130–132. Kelényi B. Ottó a Fuhrmann által kiadott szöveget összevetette Hadnagy Bálint translatio-leírásával, s következtetése szerint Hadnagy valóban a Fuhrmann által később kiadott kéziratot használta föl munkájában. Kelényi B. Ottó: A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének első irodalmi forrása. (1511.) in: Tanulmányok Budapest múltjából. IV. k. Budapest 1936 87–110. Állításának alátámasztására azonban Kelényi nem hoz érveket. Fuhrmann jó szándékában nem kételkedve, a különböző szövegek összehasonlítása után erős kétség merült föl bennünk az Anonymus Hungaricus-féle kézirat létével kapcsolatban. A kérdés részletes filológiai vizsgálata azonban már meghaladná a dolgozat kereteit.

¹⁵ Ennek a vizsgálatnak az eredményét sajnos nem ismerjük.

¹⁶ Nyelvémléktár i. m. 465–468.

¹⁷ Eggerer: i. m. 162–170.; Nikolaus Benger: Chronotaxis... Kézirat 1742 OL AP fasc. 627; Matthias Fuhrmann: Decus solitudinis... Viennae 1732 224–228.

¹⁸ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XXXV.

¹⁹ Fuhrmann: i. m. 211.

²⁰ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXIV.

jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy a kegyhely sok egyházi és világi kiváltságot kapott. 1381-ben az erekye translatiojának ünnepén Kaplai Demeter esztergomi érsek élt pápai legatusi hatalmával, és egy évi búcsút engedélyezett annak, aki ezen a napon meglátogatja a szent testét.²¹ V. Márton pápa háromévi búcsút adományozott az ide zárandóknak.²² A búcsú kiváltságok mellett jelentősen megnőtt a világi adományok száma is. 1381-ben Nagy Lajos azért ajándékozta a szentlőrinci kolostornak Czülingh ispán budai házát, hogy háborús időben legyen hova menekíteni az ereklyét.²³ Zsigmond király 1391-től évenként 300 aranyforintot adott az erekye őrzésére és a káptalani gyűlések ellátására.²⁴ 1440-ben Ulászló király 300 aranyforint értékű söt juttatott,²⁵ 1466-ban Mátyás király pallosjogot adományozott a kolostornak.²⁶ Az adományok közül nem hiányoztak a kisebb-nagyobb világi birtokok sem. Például 1475-ben Kovács István budai civis a szentlőrinci kolostornak adta a Békés megyei Csudabala nevű birtokát.²⁷ 1514-ben a noviciátusi idejét töltő Erdélyi Elias fráter a Szatmár mezőváros Vár utcájában levő házát adományozta örök javadalomként a szerzetesközösségnek.²⁸ 1520-ban az óbudai nemes János litteratus adta át a kolostornak Malomzilip nevű telkét.²⁹

A kiváltságokból és az adományokból származó megnövekedett hasznát a kolostor lakói az épületegyüttes bővítésére és a kulturális feltételek javítására fordították.³⁰ Mivel az ereklyét méltó módon kívánták elhelyezni, a már egyszer kibővített gótikus templom szentélyét átalakították a szent testét őrző kápolnává, és megkezdtek egy új, nagyméretű kolostortemplom építését.³¹ Az írott források tanúsága szerint az új templom szentélyét és 1510 körül befejezett oltárát Vince mester faragványai díszítették,³² 1484-ben pedig Dénes mester, budaszentlőrinci pálos szerzetes faragta ki hazai vörösmárványból az ereklyét tartalmazó díszes síremléket.³³ Ennek oldalát a szent

életéből vett jelenetek borították.³⁴ Ezt a töröktől is megcsodált koporsót a Tar Albert kun ispán és budai várnagy által a rendbe való belépése után a 15. század végén emelt Szent Pál-kápolnában helyezték el.³⁵

Előszörban az ereklyének köszönhető anyagi és szellemi gyarapodás ösztönözhetette a rend generálisát arra, hogy a rend nevében II. Lajos királytól az erekye még hiányzó fejének megszerzését kérje. A szent fejét ugyanis 1355-ben a nagy ereklyegyűjtő IV. Károly Rómából Csehországba vitette, és a prágai királyi várban helyezte el. II. Lajos 1522-ben Prágában járva kérte a cseh főuraktól az ereklyét, de azok nem akarták átengedni neki. Erre II. Lajos személyesen ment el Karlstein várába, hogy az ott őrzött ereklyék közül maga válassza ki Szent Pál fejét. Ez csak csellel, egy cseh pap árulása révén sikerült neki.³⁶ A fejekerekye translatiojáról a magyar és a cseh pálos történetírók egyaránt megemlékeznek.³⁷ A huszita kézben is megfordult, hajától és szakállától megfosztott fej 1523 pünkösdjén érkezett Budára, ahol a városkapunál II. Lajos és felesége várta. Az ereklyét Simon zágrábi püspök adta át az akkor éppen általános káptalani gyűlésen résztvevő szerzeteseknek, akik azt pünkösd másnapján ünnepélyes menetben a szentlőrinci kolostorba vitték.³⁸ Amikor az újra egyesített ereklyét 1526-ban a mohácsi csata után a Budáig vonuló török elől elmenekítették, Szapolyai János trencsényi várában helyezték biztonságba. A barokk hagyomány nyomán a kutatás sokáig úgy tudta, hogy az erekye a vár leégésekor föltehetően elpusztult, s ezzel végleg nyoma veszett.³⁹ A rend egyik barokk kori történetírójától azonban megtudjuk, hogy amikor I. Ferdinánd és Szapolyai János között kenyértörésre került sor, az erekye Alamizsnás Szent János és Szent László király ereklyéivel együtt előbb a máriavölgyi, majd onnan a bécsújhelyi pálos kolostorba került.⁴⁰

Remete Szent Pál ereklyéjének Budaszentlőrincre történt áthozatala után a kolostor nemcsak a pálos rend, hanem az egész ország egyik legjelentősebb vallási központja

²¹ Acta Sanctorum Ungariae ex Joannis Bollandi. I. Tyrnaviae 1743 40.

²² Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis. III. Budapest 1896–1907 6.; 1422-ben Palacios Ferdinánd pápai követőtlől negyven napi búcsút nyertek az erekye meglátogatói (uo. 31.). 1434-ben a rend generálisa IV. Jenő pápától kért és kapott búcsú kiváltságot (uo. 99.), 1439-ben Erzsébet királyné közbenjárására 7 évi búcsúban részesültek az ide látogatók (uo. 108), 1471-ben a rend tíz legjelentősebb kolostorának kért búcsúengedélyt, amelyek között Budaszentlőrinc is szerepelt (uo. 210.).

²³ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. XXXV.

²⁴ Ezt az összeget a budai polgárok szolgáltatták be Szent György napján: DL. 7684. Az adományt többször is megerősítették, így 1406-ban (DL. 8835.) és 1438-ban (DL. 13158.).

²⁵ DL. 13563

²⁶ Elenchus Summarius archivi almae Provinciae Hungaricae Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Kézirat 1750 OL E 153, 101 rksz.

²⁷ DL. 17640–41.

²⁸ AP 762. Extractus 254.

²⁹ AP fasc. 326. fol. 139–151. No. 53.

³⁰ A több mint száz éve szakaszosan folyó ásatások eredményei pontosan tájékoztatnak az egymást követő építkezésekről. Erdy János: Hazai műrégiség a tizenötödik századból. Családi Lapok 1852 281–284. ír a Henszlmann-Bugát-féle 1847-es ásatásról. Garády Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése. 1939–41. Budapest 1943 173–184., uő.: A Szent Lőrincről elnevezett budamelléki pálos kolostor. In: Tanulmányok Budapest múltjából. III. k. Budapest 1934 87–110.; Zolnay László: i. m. 47–49.

³¹ Zolnay László: i. m. 48., térkép.

³² Budai várban talált régi gazdag sírboltról... Tudományos Gyűjtemény II. k. 1827 42–61.

³³ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXVII.

³⁴ A síremléknek egy Remete Szent Pál mennybevitelét ábrázoló töredékét először ismerteti és rajzot is közöl róla Erdy János: i. m. 281. Fotóját közli Diváld Kornél: Magyarország művészeti emlékei. Budapest 1927 68. 76. sz. kép. Zolnay László 1971. évi ásatásai felszínre hozták a tumba egy másik figurális töredékét is, amely egy királyi ornátusba öltözött, koronával és glóriával ékes, szakállas férfialakot ábrázol jogarral a jobb kezében. Egyesek szerint az Atyaisten, Gyéressy Béla szerint a pálosok által a rend szentjeként tisztelt Nagy Lajos király alakja. Zolnay László: A budaszentlőrinci pálos főkolostor emlékezete. Vigilia 1973 8. sz. 515.

³⁵ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXII. Az építkezésekkel egyidőben a kolostor szellemi fölvirágzása is fokozódott. A mintegy 500 szerzetest befogadó kolostorban nagy másolóműhely volt, és föltehetően itt működött a pálos főiskola is. Gyöngyösi egyik utalása nyomán következtetni tudunk a könyvtár méreteire is. Leírja, hogy 1526-ban mintegy ezer aranyforint értékű könyv égett el itt. Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXXIII.

³⁶ A fejekerekye megszerzését Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXXVII. leírása alapján közlöm.

³⁷ Eggerer: i. m. 284–286., Kisbán Emil: A magyar pálos rend története. I. k. Budapest 1938 70. említi Pessina Tamás prágai dékánnak a fejekerekye átviteléről szóló munkáját.

³⁸ Gyöngyösi Gergely: i. m. cap. LXXXVII. és Eggerer: i. m. 285–286. alapján.

³⁹ Fuhrmann: i. m. (I. 17. j.) 184.

⁴⁰ AP E 153 Fuhrmann (I. 13. j.) fol. 69–72. Kifejezetten utal a fejekerekyére: „Monasterium S. Pauli I. Eremitae Neostady ad immemorabili tempore possidet certum caput in Archivo” (fol. 90.), s idézi Borkovich Márton pálos generális perjel, majd zágrábi püspök, később kalocsai érsek kéziratosa bécsújhelyi vizitációját: „Egykor sok szent ereklyéivel fényeskedett Magyarország, mint Remete Szent Pál testével, akinek fejét ma is őrzi a pálosok bécsújhelyi kolostora.” (fol. 92.)

lett. Erről tanúskodnak az ereklyénél történt csodák, mirákulumok följegyzései. A vizsgálat során fölhasznált, a mirákulum-irodalom különböző hagyományozódási formáját mutató források a megjelenés, illetve a keletkezés időrendjében a következők:

1. Valentinus de Hungaria (Hadnagy Bálint).⁴¹ Vita divi Pauli... (Venetii, 1511).⁴² Az életrajz előszava szerint Frater Valentinus a budaszentlőrinci kolostor hit-

⁴¹ Fráter Valentinusról keveset tudunk. Első műve 1496-ban jelent meg Krakkóban Practica anni M.CCC. XCVII. címen. Ebben az asztrológiai munkában a szerző a szabad mesterségek baccalaureatusaként mutatja be magát (*Fraknoi Vilmos*: Hadnagy Bálint munkái, Magyar Könyvszemle 1901 125.). A velencei nyomtatványból értesülünk családi nevééről, amikor a mű egyik páncélos vitézt ábrázoló fametszetén a kiadvány szerzőjére utaló Hadnagy Bálint nevet olvashatjuk.

⁴² A műre a továbbiakban a H rövidítéssel és a megfelelő esetszámmal hivatkozunk. A 17–18. századi pálos történetírók szerint (*Eggerer*: i. m. 163., *Gabriel Christolovez*: Breve notitia della translatione del corpo di S. Paulo primo eremito, Roma 1702 14., *Fuhrmann*: i. m. I. 17. j. 184.) Hadnagy Bálintnak 1507-ben Krakkóban megjelent egy Prodigia S. Pauli primi Eremitae... című másik munkája is. Míg az 1511-es velencei kiadásnak két példányáról is tudunk (az egyiket a budapesti Szabó Ervin Könyvtár, a másikat a római Bibliotheca Angelica őrzi), addig az 1507-es krakkói munkának a 18. században nyoma veszett. Ezt a kiadást többen is kétségbe vonták, ezért létét igazolni kell. Eggerer (a továbbiakban E) – mielőtt egyet is megemlítené az ereklyéhez kapcsolható csodák közül – leírja, hogy a csodákról Frater Valentinus 1507-ben Krakkóban egy katalógust tett közzé. Eggerer Hadnagy Bálint munkájának előszavát is följegyezte, majd ezután a Hadnagy által összeállított csodákból közöl kivonatokat (*Eggerer*: i. m. 163–167., 288.). Christolovez (a továbbiakban Ch és az esetszám) az ereklye translatio-ja után egyetlen csodát ír le részletesen, melynek forrását ugyancsak Hadnagy Bálint 1507-es munkájában jelöli meg (*Christolovez*: i. m. 12–14.). Az Eggerer munkáját fel nem használó Fuhrmann (a továbbiakban F és az esetszám) – ezt a csak nála található 9 eset bizonyítja (F21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30) – ugyancsak Hadnagy Bálint 1507-ben nyomtatott könyvét jelölte meg a csodák egyik forrásaként (*Fuhrmann*: i. m. 184.). Franciscus Orosz 1747-ben Sopronban kiadott rendtörténeti munkájában szintén megemlíti – konkrét leírások nélkül ugyan – Hadnagy Bálint 1507-es krakkói csodakatalógusát (*Franciscus Orosz*: Synopsis annalium eremi-coenobiticorum ff. eremitarum ordinis S. Pauli, Sopron 1747 6–7.).

Ezek után joggal vetődik fel a kérdés, vajon ki és mikor tarthatta kézben utoljára a krakkói nyomtatványt? A bibliográfiák leírásait a 18. századtól számba véve Horányi Elek az utolsó, aki – bár forrásait nem jelöli meg – pontos címet közöl, tehát még láthatta a könyvet (*Alexius Horányi*: Memoria Hungarorum... II. k. Bécs 1776 183.). Mivel Horányi munkájának ezt a leírást tartalmazó Memoria Hungarorum... II. k. Bécs 1776 183.). Mivel Horányi munkájának ezt a leírást tartalmazó kötetet 1776-ban jelent meg, föltételezhető, hogy ekkor még volt példány a könyvből. A 18–19. századi magyarországi bibliográfiák hivatkozásai mind Horányira mennek vissza (pl. *Szabó Károly*: Régi Magyar Könyvtár. III. k. Budapest 1896 146.). Találhatunk olyan bibliográfiai utalást is, amely a műről megtevesztő adatokat közöl, Karol Estreicher az 1882-ben megjelent Bibliografia Polska-ban az 1507-es munkát magyar nyelvűnek mondja (*Karol Estreicher*: Bibliografia Polska. VIII. k. Krakkó 1882 45.). Ugyanő 1883-as német nyelvű bibliográfiájában a most is magyar nyelvűnek föltüntetett könyvről egészen más leírást közöl (*Karol Estreicher*: Polnische Bibliographie des XV–XVII. Jahrhunderts. VIII. k. Krakkó 1883 6.). Mint a kiragadott példák mutatják, nemcsak a bibliográfiák, de a múlt század végi szakirodalom sem tudta már meghatározni, hogy pontosan melyik és milyen műről van szó. A szerzők egymás utalásaira és szóbeli közléseire hivatkozva egymásnak ellentmondó következtetésekre jutottak (*Csontos János*: Legyelországi könyvbúvárlatok, Magyar Könyvszemle 1890 237., 246. további hivatkozásokkal).

A két kiadás kérdését tudományos alapon először Fraknoi Vilmos vetette föl 1901-ben (*Fraknoi Vilmos*: i. m. 113–125.). Szerinte az 1507-es műre való hivatkozások alapján két külön kiadásnak kellett léteznie. Vele szemben foglalt állást Kelényi B. Ottó: i. m. 88–90. Kelényi föltételezi Eggerer tévedését, s arra gondol, hogy bár Eggerer az 1511-es kiadást használta, de szem elől tévesztette annak 1511-es impressumát, és csak a generális engedélyre vonatkozó 1507-es dátumot vette figyelembe. Ezt az állítást azonban megkérdőjelezi az a tény, hogy Eggererhez hasonlóan – s tőle függetlenül – Christolovez, Fuhrmann, Orosz is egyöntetűen hivatkoznak az 1507-es krakkói kiadásra.

szónokaként 1507-ben kapta a megbízást, hogy hiteles formában írja meg Remete Szent Pál életét. Ezzel a nyomtatott mirákulumos könyvek között európai viszonylatban is az első közé számító művel a pálos rend felfogásától eltérő egyéb munkákat

Nem lehet bizonyítékként elfogadni azt sem, hogy – mint Kelényi állítja – Eggerer Hadnagy Bálint 1496-os krakkói kiadású munkájának ismeretében tévesen Krakkót jelölte meg kiadási helyként, mivel egyrészt Eggerer sehol nem tesz említést arról, hogy ismerte volna ezt a művet, másrészt pedig nem föltételezhetjük, hogy Eggerer a kiadás idejét és helyét egyaránt eltevesztette volna. Az 1496-os mű éppen arra utal, hogy Hadnagy Bálintnak már 1507 előtt is voltak krakkói kapcsolatai, s így egy újabb munka krakkói kiadása már nem jelenthetett neki különösebb nehézséget. Eggerer művének és az 1511-es kiadásnak az összevetése is Kelényi érvelése ellen szól. Míg ugyanis az 1422-ben Siklóson történt csodás eseményeket Hadnagy velencei kiadású könyve csupán egyetlen mondatban említi (H87), addig Eggerer ezt az esetet az általa használt 1507-es forrás alapján részletesen leírta (E20). Kelényi álláspontjának igazolása további kérdéseket is fölvet, Kelényi szerint ugyanis a pálos generális által Milchernek adott egyeduralmási jogra csak akkor lett volna szükség, ha nem létezett volna az 1507-es kiadás, mert különben az igényeket már korábban kielégítették, s így egy újabb kiadás nem jelentett volna különösebb üzletet. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy a krakkói és a velencei kiadás tartalma lényegesen eltérhetett egymástól. Csak ezzel magyarázható, hogy bár a 17–18. századi történetírók még mindkét kiadást ismerhették, mégis – mivel náluk a csodák hitelességének kérdése másodrendű szerepet játszott – következetesen az 1507-es krakkói nyomtatványt kivonatolták. Eggerer és Fuhrmann kivonataiban az 1507-es kiadásra való hivatkozás után ugyanis összesen 11 olyan eset leírásával találkozunk, amelyeknek a velencei kiadásban egyáltalán nincs párhuzama, és amelyeket más korábbi forrásokból sem meríthettek (F5–E6, F6–E7, F21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30). Ebből viszont arra következtethetünk, hogy Hadnagy Bálint 1507-ben csak a csodákat foglalta könyvbe részletesebben, mint 1511-ben, az 1511-es kiadásban pedig a csodaleírások – az életrajz, a translatio leírása és más pálos vonatkozású iratok mellett – csupán egy részét jelentették a műnek.

A 11 eset közelebbi vizsgálata során megtalálni annak a magyarázatát is, hogy ezek miért nem kerültek bele az 1511-es munkába. A 11 csoda közül kettőben Szent Pál nem az ereklyéhez kapcsolódó fogadalomtétel után nyújtott segítséget (F29–30). Ilyen jellegű imameghallgatásra az 1511-es munkában egyáltalán nincs példa, mivel itt kizárólag az ereklyéhez kapcsolódó csodákat olvashatjuk. A fennmaradó 9 esetet pedig Hadnagy Bálint azért nem vehette be az 1511-es jegyzékbe, mert ezek nem álltak meg az alaposabb kritikát. Az 1511-es kiadás vizsgálatából az is kitűnik, hogy Hadnagy Bálint csak azokat a csodákat fogadta el hitelesnek, amelyeknek megtörténtét saját szemével látta, amikről előtte tettek vallomást, amelyeket írásos följegyzések bizonyítottak vagy amelyekről szavahihető emberektől kapott vallomást.

Fölvetődik még a kérdés, ha volt két kiadás, akkor Hadnagy Bálint 1511-ben miért nem említette meg a krakkói előzményt? Ez egyrészt azért történhetett így, mert a szerző külön kiadasként és önálló műként fogta föl a két könyvet, másrészt pedig az ugyanattól a szerzőtől származó korábbi munkák említése ebben az időben egyszerűen nem volt szokás. (Például Temesvári Pelbártnak a 15–16. században számos kiadást megért munkáiban sem találunk nyomot arra, hogy föltüntették volna az előző kiadásokat vagy a szerző korábbi munkáit.)

Kelényi az egyetlen kiadás mellett érvként említi egyébként azt is, hogy a mű a generális engedély nyomán 1507. november 18-án készült el, s így nem valószínű, hogy Krakkóban még ugyanabban az évben ki is nyomtatták volna. Itt azonban Kelényi szem elől tévesztette azt, hogy bár a generális engedélyről az 1511-es velencei kiadásból értesülünk (*Valentinus de Hungaria*: i. m. fol. 8.), de az nem a csodajegyzékre, hanem Remete Szent Pál életrajzána megírására vonatkozik. Így ez az engedély nem fogható föl az 1507-es kiadás engedélyének, már csak azért sem, mert a későbbi hivatkozások alapján tudjuk, hogy ilyen is létezett (*Eggerer*: i. m. 163.).

Megemlítjük még, hogy Kelényi után fölfigyelt a két kiadás problémájára Mályusz Elemér is, aki Kelényi érveit kellőképpen meggyőzőnek tartva elvetette az 1507-es kiadás létét (*Mályusz Elemér*: A pálosrend a középkor végén. Egyháztörténet 1945 7. 13. sz. jegyzet). Téves föltételezésnek tartja az 1507-es kiadást a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* Appendix-e is (1473–1600. Budapest 1971

kívánták ellensúlyozni.⁴³ A könyv a *Miracula eiusdem Beati Pauli* című negyedik részben a 11/a–23/b folion 82 fejezetben 88 mirákulum leírását tartalmazza. A leírások nem időrendben követik egymást, sőt több esetben még az évszámot sem tüntette föl a szerző. Hadnagy Bálint nem nevezi meg fölhasznált forrásait, ezért csak a 68 évszámmal jelölt eset időrendbe állítása után következtethetünk arra, hogyan szerkesztette össze a csodajegyzéket. A legkorábbi, 1422-es eset nagyon röviden, mindössze egy mondatban szerepel, mivel a szerző valószínűleg a szóbeli hagyományból értesült róla, s csak a korai évszám ösztönözhette arra, hogy megemlítsse.⁴⁴ A jegyzék elején öt részletesebben fennmaradt, nagyjelentőségűnek tartott eset leírása olvasható.⁴⁵ Ezután 1465-től 1472-ig 52 eset következik időrendben egymás után az év, hónap és nap pontos megjelölésével. Ez arra utal, hogy Hadnagy Bálint ezeket a leírásokat a kegyhelyen ekkor már részletesen vezetett írásos följegyzésekből, jegyzőkönyvekből vette át.⁴⁶ Ugyancsak másolhatta a 1487-es eset részletes körülményeit.⁴⁷ 1490-ben Hadnagy Bálint a kolostorban tartózkodott, így az ekkor történt és általa felsorolt 10 esetben szemtanúja lehetett.⁴⁸ Két 1500-ból való⁴⁹ és hét föltehetően ugyanebből az időből származó⁵⁰

724.). Minden érvelés nélkül – Kelényire való ellentmondó hivatkozással – két kiadást említ *Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest 1940 99.).

⁴³ A vállalkozás súlyára utal az 1511-es kiadvány terjesztőjének személye. A könyv egyedárúsításának jogát Matthias Milcher budai könyvkereskedő kapta meg (*Valentinus de Hungaria*: i. m. fol. 56/b.). Milcher 1510-ben Kaym Orbánnal együtt Lyonban kiadta az *Ordinarius Strigoniensis* című egyházi szerkönyvet, 1514–1519 között pedig Bécsben könyvkiadóként és könyvárusként szerepel (*Végh Gyula*: Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények. I. Budai könyvárusok jelvényei 1488–1525. Budapest 1923 24.). Ilyen nagyjelentőségű vállalkozások mellett Milcher aligha fogadta volna el a könyv egyedárúsítási jogát, ha ettől nem remélhetett volna bőséges hasznót.

⁴⁴ A szóbeli hagyományra utal Hadnagy Bálint, amikor így ír: *me scio sed non viso* (H87). Az Érdy-kódexben is találunk utalást a csodás események szóbeli terjesztésére (*Nyelvemléktár*: i. m. 466–467., vö.: *Bán Imre*: A Karthauzi Névtelen műveltsége. Budapest 1976 17., 101.). A siklói várnagy esete kapcsán képet kapunk a hagyomány sokféle variációjáról is, mert a történetnek más-más változatát olvashatjuk Hadnagy Bálint 1511-es munkájában (H87), az Érdy-kódexben (É2), megint másként Eggerernek (E20), Christoloveznek (Ch1) és Fuhrmannak (F27) a Hadnagy Bálint 1507-es krakkói munkájára vonatkozó leírásaiban.

⁴⁵ H1–5

⁴⁶ Ez az őforrás a kegyhelyen történt vagy az ereklyének tulajdonított és a szerzeteseknek elmondott csodák jegyzéke volt. Erre utal Hadnagy Bálint az egyes fejezetek végén, amikor megjegyzi, hogy az esetet elmondó testimoniumot hagyott ott (vö. pl.: *Valentinus de Hungaria*: i. m. cap. 17. fol. 18/a.). Pontosan nem tudjuk, milyenek lehettek azok az írásos följegyzések, amelyeket Hadnagy Bálint használt. Föltehetően jegyzőkönyvszerű leírások voltak, amelyeket aztán ő szedett összefüggő rendbe. Eggerernél az egyik csoda leírásában olvashatjuk, hogy az elbeszélte történetet Ebes Gáspár, a szent sír őrzője (*custos sacri tumuli*) és Csanádi Albert, a hely prédikátora (*predicator loci*) hűségesen bejegyezte az évkönyvekbe (*fideliter in annales retulerunt*) (*Eggerer*: i. m. 166.). Fuhrmann forrásai között szintén említi az Annales-t: referunt Annales Ordinis S. Pauli (*Fuhrmann*: i. m. I. 17. j.). Gyöngyösi Gergely – bár nem említi – szintén ismerhette ezeket a följegyzéseket, mivel többször is járt Buda-szentlőrincen (*Mályusz Elemér*: i. m. 5.).

⁴⁷ H5; Hadnagy Bálint munkájából adatokat sorol fel *Kelényi B. Ottó*: i. m. 98–108., *Pásztor Lajos*: i. m. 99–111. és *Zolnay László*: i. m. (I. 8. j.) 256–259., anélkül, hogy a jegyzőkönyv részletes elemzésére kísérletet tennének.

⁴⁸ H1, 2, 3, 4, 62, 63, 64, 65, 66, 67

⁴⁹ H76, 78

⁵⁰ H77, 79, 80, 81, 82, 83, 84

leírás oklevélformát őriz, s ebből következtethetünk arra, hogy hivatalos forrásból merítette őket: négyet a betegek írásos tanúságtétele,⁵¹ ötöt pedig a szerzetesek leírása alapján.⁵² 1505-ben magának Hadnagy Bálintnak tettek vallomást.⁵³

2. Gyöngyösi Gergely: *Vitae fratrum heremitarum...* (1525)⁵⁴ című rendtörténeti munkájának 88. fejezete két mirákulum leírását tartalmazza. Gyöngyösi nagyon ritkán használja a miraculum kifejezést, föltehetően azért, mert kritikus és pontos rendtörténeti munkát akart írni, s arra hivatkozik, hogy a csodákat másutt már amúgy is följegyezték. A leírásoknál nem tünteti föl külön a fölhasznált forrásokat, de jól ismerhette a szóbeli hagyományt, az írásos följegyzéseket, valamint Hadnagy Bálint munkáit is.

3. Az Érdy-kódex (1526) A remete Szent Pál tetemeinek kihozataláról szóló prédikációvázlatban két csoda leírását tartalmazza.⁵⁵ Ezek forrását nem nevezi meg, de utal közismertségükre. A Karthauzi Névtelen a lejegyzett mirákulumokkal elsősorban a translatio fontosságát akarta hangsúlyozni, ezért nem tért ki rájuk részletesen.

4. Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi protoeremitici...* (Viennae, 1663) című rendtörténeti kompilációjában forrásainak pontos megjelölése után 22 eset kivonatos ismertetését adja.⁵⁶ A rövid leírások mindig közlik a csoda megtörténésének legfontosabb körülményeit. Eggerer reprezentatív válogatást ad: a csodákat a fogadalom alapján szolgáló indítékek szerint, tematikus rendben csoportosítja. Az egyes csoportokon belül nem követ időrendet. Külön helyen és nagy részletességgel írja le a siklói várnagy föltámadását 1422-ben és a fejedelmek áthozatalánál történt csodát.⁵⁷

5. Gabriel Christolovez: *Breve notitia della translatione del corpo di S. Paulo primo eremito* (Roma, 1702) című művében az ereklye translációjához kapcsolva egyetlen mirákulum részletes leírását nyújtja, Hadnagy Bálint 1507-es műve alapján.⁵⁸

6. Matthias Fuhrmann: *Decus solitudinis...* (Viennae, 1732) című rendtörténeti munkájában 31 fejezetre osztva 32 eset leírását közli.⁵⁹ Fuhrmann Eggererhez hasonlóan rövid, pontos, jóllehet részletesebb leírásokra törekszik, és ő is a fogadalom alapján szolgáló indítékek szerint csoportosít. Munkájához fölhasználta az írásos följegyzéseket, Hadnagy Bálint 1507-es munkáját, valamint ismerte és kivonatolta Gyöngyösi kéziratát is.⁶⁰

A hat különböző időben keletkezett forrás adatainak együttes vizsgálatát tartalmi kapcsolatokon kívül egyrészt az indokolja, hogy a források kritikai összevetése lehetőséget ad a köztük levő összefüggések tisztázására. Másrészt a források több ponton

⁵¹ H77, 79, 82, 83

⁵² H76, 78, 80, 81, 84

⁵³ H68

⁵⁴ A továbbiakban Gy és az esetszám.

⁵⁵ *Nyelvemléktár*: i. m. 467–468. A továbbiakban É és az esetszám.

⁵⁶ Eggerer: i. m. 164–167., 288.

⁵⁷ E20, 21

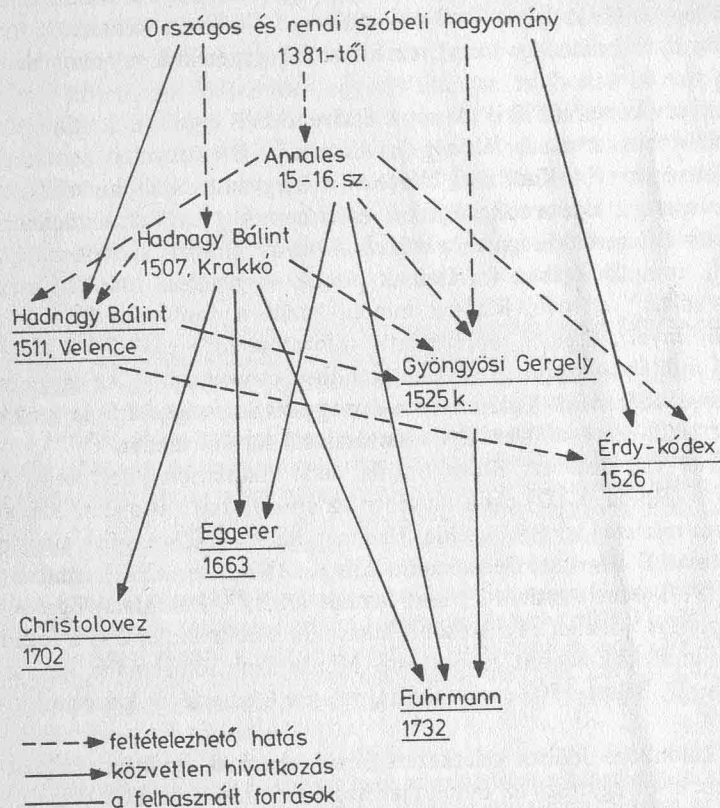
⁵⁸ Christolovez: i. m. 12–14.

⁵⁹ Fuhrmann: i. m. 184–200., 209–218., 220. Ugyanez a könyv megjelent magyarul is: Orosz Ferencz (ford.): Egyedülvalóságnak ékessége. Nagyszombat 1754

⁶⁰ F30 Gyöngyösi-re hivatkozva tőle veszi át Tar Albert csodás gyógyulásának történetét, amit azonban Gyöngyösi nem említ csodaként (*Gyöngyösi*: i. m. cap. LXXII.).

kiegészítik egymást, s így több adat teljesebb értékeléséhez nyújtanak segítséget.⁶¹ Kiindulási alapként általában Hadnagy Bálint 1511-es munkájának leírásait vesszük, s szükség esetén ezt egészítjük ki az itt nem említett, de más forrásokban felsorolt esetek példáival. A felhasznált forrásoknak a csodaleírásokból kihámozható egymáshoz való föltételezett viszonyát az 1. melléklet szemlélteti. A hat forrás összesítve 102 önálló

1. melléklet

⁶¹ Első pillantásra meglepőnek tűnhet az egymástól meglehetősen nagy időbeli távolságban keletkezett források együttes, azonos szempontok alapján történő vizsgálata. Ez az érzés még fokozódhat, ha arra gondolunk, hogy Hadnagy Bálint és például Fuhrmann munkája egészen más történelmi helyzetben, más igények kifejezéséeként jött létre: Hadnagy Bálint elsődleges célja könyvével a virágzása teljében levő rend felfogásával ellenkező munkák kiszorítása volt, a búcsújárók szükséglete és a propagandisztikus cél itt még meglehetősen háttérbe maradt. Másképp áll a helyzet Fuhrmann-nál, aki magyar nyelven is kiadott munkájával a rend újrafölvirágzását akarta elősegíteni, s a vallásos épülés szándéka mellett már nem az ereklyének, hanem a pálos rendnek akart új tiszteelőket szerezni. Míg a középkorban a mirákulumok a *vita et miracula*-program keretében a hagiográfia szerves részét képezik, addig a barokkban a középkori ereklyékhez kapcsolódó mirákulumok hitelesítő ereje fokozatosan háttérbe szorult, s a vita-hoz és legendákhoz kapcsolódva pusztán illusztratív szerepet töltenek be. De éppen a mirákulum-irodalom mint sokfélesége ellenére is évszázadokig hasonló keretek között mozgó műfaj a legfőbb biztosíték arra, hogy ebben az esetben nem vétünk a forráskritika szabályai ellen, ha a későbbi korban keletkezett forrás adatait – kellő körültekintéssel – korábbi időkre vetítjük vissza.

eset leírását tartalmazza. Ezek közül azonban négy nem az ereklyéhez kapcsolódik, nincs bennük szó fogadalomról, zárandokláról, s így nem is nevezhetők szűkebb értelemben vett mirákulumnak.⁶² Itt a szerzők felváltva használják a *mirum*, *miraculum*, *exemplum* kifejezéseket. Kifejezett pedagógiai célzatuk miatt, műfajuk alapján közelebb állnak az exemplumhoz, a legendaszerű elbeszéléshez. A példaanyagban szerepelnek ugyan, de a számszerű vizsgálatokban így csak 98 eset adatait tudjuk értékelni.⁶³ A források eseteinek összevetését táblázatban közöljük (2. melléklet).

A mirákulum mint műfaj nehezen határozható meg az ezzel a szóval jelölt, valójában nagyon is különböző leírások sokféle tartalmi és formai jellemzői alapján. Sokszor más, vele határos és kölcsönhatásban álló, s lényegében ugyanazt a szellemi magatartást kifejező műfajokkal mosódik egybe (legenda, exemplum), s így az ezektől történő elhatárolása is újabb nehézségbe ütközik. Bár a hat forrás más-más összefüggésben tartalmazza a mirákulumok leírásait, a nekik szánt szerep nagyjából mindenütt egyforma. Ezért az egyetlen lehetséges megközelítési módnak a strukturális-funkcionális összetevőket szem előtt tartó vizsgálat látszik.

A mirákulumnak a legendával történő összehasonlításából kitűnik, hogy míg a legendában exemplumszerű cselekvésről, a mirákulumban exemplumszerű történelemről van szó elsősorban.⁶⁴ A legendában a csoda csak egy elem a sok más összetevő között, a mirákulumban a csoda áll a középpontban. A legenda figyelme az ábrázolt szentire irányul, aki csodát tesz, a mirákulum középpontjában a segítségben részesített ismeretlen ember áll, akivel a csoda történik. A legendában a csoda feladata a természetfölötti hatalom erejének szemléltetése, a mirákulumban a természetfölötti beavatkozás valódi hatásáról van szó. A legendában az ábrázolt szent példakép-jellege domborodik ki, a mirákulumok a szent segítő, közbenjáró szerepét hangsúlyozzák. Míg a legenda időfelfogását egy tartós állapot, állandóság jellemzi, a mirákulumban az idő jelentős változásokat hoz, itt az események folyamat-jellege a döntő. Az igazságtartalom bizonyítása érdekében a legenda rendszerint a hagyomány tekintélyére támaszkodik, a mirákulum a történelmi hűséget helyezi előtérbe. Míg a legenda mintegy kiemeli a hallgatót az evilági érdekek köréből, s kifejezetten a közösség felé irányul, a mirákulum közönsége a hétköznapi dolgok között él, itt elsősorban az egyén a megszólított. A mirákulum egyik fontos funkciója így a hétköznapi és a szakrális szféra, az egyéni és a közösségi dolgok közötti távolság áthidalása. Ennek a távolságnak a tudata, áthidalásának szándéka tehát jól mutatja a mirákulum funkcióját, a távolság felfogásának és áthidalásának módja pedig alkalmas egy kor vallásosságának jellemzésére.

⁶² Vö.: Hans D. Oppel: Exemplum und Mirakel. Archiv für Kulturgeschichte 58. k. 1976 96–114. és Matthias Waltz: Zum Problem der Gattungsgeschichte im Mittelalter. Am Beispiel des Mirakels. Zeitschrift für romanische Philologie 86. k. 1970 22–39.

⁶³ Terjedelmi okok miatt sajnos el kell tekintenünk a különböző forrásokban többször is szereplő esetek leírásainak részletes összehasonlításától, pedig ez az egyes szerzők munkamódszerének, szemléletének vizsgálata szempontjából tanulságos volna.

⁶⁴ Peter Assion: Die mittelalterliche Mirakel-Literatur als Forschungsgegenstand. Archiv für Kulturgeschichte 50. k. 1968 172–180.

2. melléklet

A források eseteinek összevetése

H		Gy	É	E	Ch	F	
cap.	fol.	cap.	oldal	oldal	oldal	cap.	oldal
1 I	11/a			3 164	3 XIII	186	
2 II	11/a–11/b			9 166	9 XIV	190	
3 III	11/b–12/a			4 165	7 XIV	189	
4 IV	12/a–12/b			5 165	4 XIII	186–187	
5 V	12/b–13/b						
6 VI	13/b–14/a			2 164	2 XIII	185–186	
7 VII	14/a–14/b						
8 VIII	14/b				12 XIV	190	
9 IX	14/b–15/a			12 166	14 XIV	190	
10 X	15/a			14 166	11 XIV	190	
11 XI	15/a–15/b			11 166			
12 XII	15/b						
13 XIII	15/b			13 166	13 XIV	190	
14 XIV	15/b						
15 XV	15/b–16/a						
16 XVI	16/a				15 XIV	190	
17 XVII	16/a						
18 XVIII	16/a						
19 XIX	16/a						
20 XX	16/a						
21 XXI	16/a–16/b						
22 XXII	16/b				10 XIV	190	
23 XXIII	16/b			10 166			
24 XXIV	16/b						
25 XXV	16/b				18 XIV	190–191	
26 XXVI	16/b			17 166			
27 XXVII	16/b–17/a						
28 XXVIII	16/b–17/a						
29 XXIX	17/a			16 166	17 XIV	190	
30 XXX	17/a						
31 XXXI	17/a			8 166	8 XIV	190	
32 XXXII	17/b						
33 XXXIII	17/b						
34 XXXIV	17/b			18 166	19 XIV	191	
35 XXXV	17/b						
36 XXXVI	17/b–18/a						
37 XXXVII	18/a			19 166	20 XIV	191	
38 XXXVIII	18/a						
39 XXXIX	18/a						
40 XL	18/a						
41 XLI	18/a						
42 XLII	18/a–18/b						
43 XLIII	18/b						

2. melléklet folytatása

H		Gy	É	E	Ch	F	
cap.	fol.	cap.	oldal	oldal	oldal	cap.	oldal
49 XLIV	18/b						
50 XLV	18/b						
51 XLVI	18/b						
52 XLVII	18/b–19/a						
53 XLVIII	19/a						
54 IL	19/a						
55 L	19/a						
56 LI	19/a						
57 LII	19/a–19/b						
58 LIII	19/b						
59 LIV	19/b						
60 LV	19/b						
61 LVI	19/b–20/a						
62 LVII	20/a–20/b			1 164	1 XIII	185	
63 LVIII	20/b						
64 LIX	20/b						
65 LX	20/b–21/a						
66 LXI	21/a			15 166	16 XIV	190	
67 LXII	21/a						
68 LXIII	21/a						
69 LXIV	21/a–21/b						
70 LXV	21/b						
71 LXVI	21/b						
72 LXVII	21/b–22/a						
73 LXVIII	22/a						
74 LXIX	22/a						
75 LXX	22/a						
76 LXXI	22/a						
77 LXXII	22/a–22/b						
78 LXXIII	22/b						
79 LXXIV	22/b–23/a						
80 LXXV	23/a						
81 LXXVI	23/a						
82 LXXVII	23/a						
83 LXXVIII	23/a–23/b						
84 LXXIX	23/b						
85 LXXX	23/b						
86 LXXXI	23/b			2 466–468	20 167	1 12–14	27 XV 193–200
87 LXXXII	23/b			1 465–466			31 XXI 216–217
88 LXXXIII	23/b				6 165		5 XIII 187
					7 165–166		6 XIV 188
				1 LXXXVIII	21 287–288		32 XXII 220
							21 XIV 191
							22 XIV 191
							23 XIV 191
							24 XIV 191–192
							25 XIV 192

2. melléklet folytatása

H		Gy		E	E	Ch	F
cap.	fol.	cap.	oldal	oldal	oldal	cap.	oldal
						26 XIV	192
						28 XVIII	211
						29 XIX	212–214
						30 XX	214–216

2 LXXXVIII

A hat forrás eseteinek összesítéséből világossá válik, hogy a leírások nagyjából azonos felépítést, előre meghatározott sémát követnek.⁶⁵ Egy teljes leírásban az eset időpontjának, a szereplők nevének, társadalmi állapotának és származási helyének ismertetése után sor kerül a szükséghelyzet körülményeinek bemutatására. Ezt követi a fogadalomtétel közvetlen okának megjelölése, majd a kegyhelyhez fordulás módjának és körülményeinek a leírása. Ezután megismerjük a fogadalom tárgyát, teljesítésének módját, az adományok jellegét, a természetfölötti segítség hatását a fogadalomtevőre. Végül általában utalás történik az eset kihirdetésére, másokkal történő közlésére, promulgációjára is. Példaként a következő rövid leírást idézzük: Ugyanebben az időben (1490) Simon és Judás ünnepének vigiliáján egy László nevű földműves Karas faluból jött, és hittal elmondta, hogy régóta süket volt annyira, hogy ha a harangtoronyban volt is, csak egészen halkán hallotta a harangszót. Ezután Szent Pálhoz fohászkodott és útra kelt. Az úton korábbi egészségét visszanyerte, s ha más siketekkel találkozott, rövid időre megállította őket Isten dicsőítésére.⁶⁶

A mirákulum műfaji tulajdonságaiból, a neki szánt szerepből következik, hogy igényt tartott a hitelességre. Igazolása a leírásokban többféleképpen történik:

1. Hivatkozás a hagyományra: ahogy az emlékezet megőrizte, úgy történt;⁶⁷ az 1422-ben Siklóson Zsigmond császár és magyar király idejében történt csoda híre ebben az időben az egész országban elterjedt.⁶⁸

⁶⁵ A további elemzésben segítségünkre volt Dieter Harmening: Fränkische Mirakelbücher. Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter 28. k. 1966 47–144., Matthias Zender: Mirakelbücher als Quelle für das Volksleben im Rheinland. Rheinische Vierteljahrsblätter 1977 108–123. és Klaus Welker: Die Inchenhofener Mirakelaufzeichnungen (1506–1657). In: Remigius Bäumer (szerk.) Von Konstanz nach Trient. München–Paderborn–Wien 1972 635–657.

⁶⁶ H7: Eodem tempore. In vigilia Symonis et Jude. Quidam rusticus de villa Karas Ladus nomine venit qui fide mediante narravit se tantam surditatem incurrisse et a multo tempore quod est in campanili existens sonum campane minime audire poterat. Qui post quam ad sanctum Paulum se devovisset et iter arripisset in via constitutus pristina sanitati restitutus est ac si alias aliquas surditates minime sustinisset pro quo laus Deo.

⁶⁷ H5: quod in recenti est memoria factum est

⁶⁸ E21: miraculum illo tempore... totum regnum pervaserat

2. A leírónak magának mondták el a történetet: nekem a tényt elmondta, tanúvallomást tett;⁶⁹ a történetet nekem és a szerzeteseknek elmondta;⁷⁰ a szemünkkel világosan láttuk.⁷¹

3. Az eset tanúinak megnevezése: akkor nagy csődület támadt;⁷² valamely özvegyasszony két unokájával jött, akik nagyanyjukkal együtt hittal tanúságot tettek az igazságról;⁷³ a történetet a szerzetesekkel közölték;⁷⁴ az apjával együtt elhozott Szent Pál sírjához egy viaszképet.⁷⁵

4. Utalás az eset írásban történt rögzítésére: mind a négy fent említett helyen saját kezű írását a falra függesztette;⁷⁶ az esetet kézírással kivonatolta;⁷⁷ ezt a történetet az ő kéziratából merítettük.⁷⁸

5. Hadnagy Bálint több alkalommal a jegyzőkönyv formában hátrahagyott tanúsító iratot közli: minden Krisztusban hívővel tudatjuk a jelen irat tartalmát;⁷⁹ ezt a lapot saját keze írásával a kápolnában téglához kötötte;⁸⁰ jelentés tétetik minden Krisztusban hívő kicsinek és nagynak.⁸¹

6. Utalás az élő beszédre, az esetnek egyes szám első személyében történt elmondására. Itt nem a csoda leírója, hanem maga a cselekvő személy szól az olvasóhoz, akivel a csoda történt: bizonyos János nevű pap elkezdte mondani: tisztelendő atya, ádjakok halát Istennek;⁸² valamely nemes köszöntötte őket, és így szólt hozzájuk: látjátok-e tisztelendő atyák ezt az asszonyt.⁸³

7. A kegyhely szerzetesei vizsgálatot tartottak az ügyben: az említett szerzetesek a dolog igazságát kikutatván a csodát hűségesen följegyezték az évkönyvekbe;⁸⁴ a szent atya koporsójának őrzője, István atya látta és kezével tapasztalta, és látva és tapasztalva írásban hagyta.⁸⁵

⁶⁹ H1: mihi factum narravit confessionem fecit

⁷⁰ H64: factum mihi et fratribus narravit

⁷¹ Gy1: nos oculis nostris clare conspeximus

⁷² H5: non parvus erat tunc concursus populi

⁷³ H17–18: quedam mulier relicta venit cum duobus nepotibus... qui unacum avia ipsorum fide mediante testimonium perhibuerunt veritati

⁷⁴ H39: factum fratribus retulerunt

⁷⁵ H70: ad tumbam Sancti Pauli attulit unacum patre suo effigiem in cera

⁷⁶ H78: in singulis locis quatuor predictis propria manu scripturum parietis annecti se promisit

⁷⁷ F32: manuscriptis ista decerpta sunt

⁷⁸ E21: e cuius manuscriptis ista decerpimus Itt jegyezzük meg, hogy ezek a gyógyulás történetét megörökítő, legtöbbször a kápolna falára függesztett táblák voltak a votívképek közvetlen előzményei.

⁷⁹ H81: notum sit omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis

⁸⁰ H81: hanc paginulam manu propria ipsius scriptam capelle... lateri annectere

⁸¹ H82: notum sit omnibus maioribus et minoribus Christi fidem habentibus

⁸² H10: quidam sacerdos Johannes nomine... incepit dicere: pater custos, agite gratias Deo

⁸³ E7: hos nobilium quispam... facta salutatione ita allucutus est: videtisne Patres observandissimi mulierem illam...

⁸⁴ F6: Quibus auditis et indagata rei veritate praefati fratres miraculum fideliter in annales retulerunt

⁸⁵ F24 vidit... P. Stephanus Custos S. Patris... atque contrectavit visaque et contrectata in scriptis reliquit

Ezekben az esetekben tehát a mirákulumok igazolása a jegyzőkönyvszerű forma, a hitelesség kritériumainak tudatos hangsúlyozásával történt. De van néhány olyan leírás is, amit nehezen lehetne pusztán formai szempontok alapján megközelíteni: ezek a mirákulum-elbeszélések. Ezek a leírások nem mindig követik pontosan a mirákulumok hagyományos szerkezetét. Itt legtöbbször magában az ábrázolásmódban: az események lehetőség szerint tárgyilagos leírásában, a csoda előtörténetének, lefolyásának, különleges körülményeinek részletezésében rejlik az igazoló szándék. Hogy milyen meggyőző erővel tudták előadni ezeket, bizonyítja a következő történet: 1422-ben a már említett Siklós várában valamely László nevű magyar nemzetiségű nemes volt a várnagy, aki hitében még sokkal nemesebb volt. Ő ezért különféle kegyes cselekedeteiben különleges hitet mutatott, és egész reménységét Szent Pál első remetébe vetette. Az ő kedvéért, az ő neve alatt vitézkedő távoli és közeli összes szerzeteseket pártfogolta és táplálta, a szükséges dolgokkal megadományozta őket, és mintegy atyai gondot viselt javaikra. A támadóktól és bajkeverőktől nagy gonddal megvédte őket, s ezért a konfraternitás érdemét elnyerte. Amikor pedig betegségbe esett, a rend egyik szerzetesét magához hívatta, hogy bűnbánatot tartson, és a legszentebb oltáriszentséget magához vegye. Javairól a szerzetesnek és más hivatalos embereknek végrendeletet tett. Így fordult az ottlétők-höz: „Kedveseim, miután a lelkem elhagyja a testemet, holttestemet vigyétek a remete szerzetesek bajcsi kolostorába, hogy ott eltemessék, mert ezek a szerzetesek kedvesek nekem. Halálom után sem akarok elválni tőlük.” Ilyen és hasonló szavak között haldokolni kezdett. Istennek és Szent Pál első remetének ajánlotta magát és lelke elszállt. Minden jelenlévő, de főleg az övéi nagyon sírtak. Eközben megtörtént a halotti előkészület. Holttestét nagy pompával és illő kísérettel a temetés helyére vitték. Ott a szokás szerint az éneklők körülvették. Koporsóját a mindkét nembeli sokaság körülállta. Elsíratták a barátok és a házbéliek, a nemesek és a nemtelenek. Az egyházi ceremóniák után koporsóba tették és rá akarták tenni a követ. És íme, a halott hirtelen felült. Ezt látva mindenki nagyon megijedt, és kifutott a templomból. Nem maradt vele senki, csak egy Lukács nevű öreg atya, akit életének nagy érdeme és kiváló szentsége miatt mindenki kegyesnek hívott. Sőt, sokan boldognak és csodatevőnek mondták. — Őt Nosztrán temették el, és teste épen maradt többekkel együtt, akikről boldog Kapisztrán János azt szokta mondani, hogy ha valaki szenteket kíván látni testben nyugodni, menjen el Nosztrára. — Tehát ez a Lukács atya a koporsó mellett térdet hajtva alázatosan Istent és Szent Pál atyánkat kérlete és azt mondta: „Élsz-e, László fiam? Élsz? Te vagy-e valóban az a várnagy? Ha te vagy, jelentsd ki nekem és nyíltan mondd el, mi történt veled!”

És íme a halott álmélkodva, mintha mély álomból ébredt volna, így válaszolt: „Ó atya, kérlek téged, hívd vissza azokat, akik elfutottak! Biztasd őket, hogy ne féljenek. Értsék meg Isten nagy dolgait, amelyeket méltó volt az isteni kegyelem a szent és dicsőséges Pál első remete érdemeiért bennem megmutatni.” Ekkor az öreg atyának a biztatására és intésére mindannyian visszatértek, jóllehet féltek. És az, aki halott volt, rekedt szóval így szólt hozzájuk: „Kedves testvérek és barátok, halljátok Isten igazságos ítéletét, ami rajtam, bűnösön betelt. Amikor az átkos betegség a lelkemet a testből kivonta, egy szempillantás alatt meg kellett jelennem a bíró előtt. És a sok ezer ezreknek előtte, akik a bírót körülállták, előhoztak egy könyvet, amiben minden tettem benne volt. Ezt a bíró átadta angyalainak, hogy felolvassák azért, hogy a jótetteimért megjutalmazza-

nak. Ők kiderítették a rosszágómat, ami olyan sok volt, mint a tenger homokja, amit ifjúságomtól kezdve szívvel, szájjal és tettel elkövettem, és amelyek miatt nem tartottam megfelelő bűnbánatot. Nagyon kevés jó cselekedetem volt, sőt, hogy az igazat mondjam, az imádságaim közül nem volt több, mint egy fél Miatyánk, amit halálos bűn nélkül imádkoztam. Ekkor félelem és reszketés fogott el, különösen azért, mert láttam a tisztátalan lelkeket. Semmi másban nem volt vigaszom, csak a rend szerzeteseinek imádságában, és az ő boldog Páljuk érdemében bíztam a legjobban. Amikor a várakozásban már kétségbeestem volna, íme távolról egy nagyon öreg embert láttam, hófehéren, jobb kezében a remeték botjával sietett a segítségemre. A bíró előtt szerzeteseinek sokaságával leborult imádni őt, és azt mondta: »Igaz bíró, a teljes kegyelemnek és igazságnak atyja és ura, aki-nek mindig joga van könyörölni és megbocsátani, emlékezz, hogy irgalmad fölülmúlja az ítéletet. Te ugyanis nem akarod a bűnös halálát, hanem azt, hogy megtérjen és éljen. Térjen vissza ez a lélek a testébe azért, hogy életét megjavítsa és bűnbánatot tartson, hogy a te csodálatos dolgaidat mindenkinek elmondja.« Esedezése után Isten azonnal meghallgatta szentjének kérését, és engem az ő könyörgésére feltámasztott. Harminc napot adott nekem bűnbánat tartására. És az én bizonyágtételnek a jele az, hogy az én kicsi fiam ma meghal!” Még több más dolgot is mondott Zsigmond királyról és az ő uráról, Garai Miklósról, ahogyan ezt neki kijelentették. Ezt hallotta a nép, és dicséretet énekelt Istennek, dicsérte az irgalmasság atyját. Ezután mindenki hazatért. A várnagy a monostorban maradt, hogy szigorú életet éljen. Ez alatt a harminc nap alatt senki sem látta őt nevetni, enni, inni, vagy aludni, hanem csak mindig imádkozni. Térden állva ment elébük, minden szerzetesnek megcsókolta a kezét, és azt mondta: Hálát adok Istennek, mert Szent Pál érdemeiért és a ti imádságaitokért méltóztatott a lelkemet a pokol mélyéről kiszabadítani és a testemnek visszaadni, hogy bűnbánatot tarthassak. Amikor így letelt a harminc nap, a szentségekkel megfelelően megerősítve elnyugodott az Úrban, aki e dolog miatt sokaknak üdvösséget adott.”⁸⁶

⁸⁶E20: Contigit in Siklos Anno Christi 1422 tempore Sigismundi Imperatoris et Regis Ungariae, quod miraculum illo tempore adeo totum Regnum pervaserat... In predicto igitur Castro Soklios, fuit Castellanus quidam Ladislaus nomine natione Ungarus, Nobilis genere, sed fide multo nobilior, et... is itaque inter caetera pietatis opera specialem gerebat devotionem, cum spe plena erga S. Paulum primum Eremitam, qui ob ejusdem amorem omnes Fratres sub ejus nomine militantes longe vel prope constitutos, fovebat ac nutrebat, eisdem necessaria tribuens, et quasi paternam curam in temporalibus gerens, eisdem ab impetitoribus et calumniatoribus, summa cum cura defendebat, ... adeo ut merito confraternitatis nomine... Morbo itaque correptus accersiri facit Patrem Ordinis pro poenitentiae santissimae Eucharistiae Sacramento administrando, bonisque suis Presbytero alyisque ad id adhibitis, testamentaliter dispositis sic adstantes affatur:

Charissimi postquam anima mea de corpore egressa fuerit, mox ipsum cadaver ad monasterium Fratrum Eremitarum Baych dictum tumulandum deportetis hi namque sunt Fratres mei peramandi, ... post mortem etiam ab eis nolo divelli. Inter haec et similia verba paululum agonisans, Divise ac S. Paulo primo Eremitae commendans, emittit spiritum, sitque cunctis plactus magnus et maxime suis. Interea paratis funeralibus ipsum cadaver cum pompa magna et comitiva eximia ad locum sepulturae ducitur. Dumque more solito psallentium choro stiparetur, tumultusque populi sexus utriusque ipsum feretrum circumstarent et ab amicis ac domesticis Nobilibus et ignobilibus deploraretur peractis divinis officiis in tumbam depositus lapide claudi deberet, ecce subito consedit mortuus. Quo viso cuncti perterriti... e templo aufugientes ad eo ut nullus cum eo manserit praeter patrem quendam senem nomine Lucam, qui ob ingens vitae suae meritum et sanctimonium eximiam ab omnibus felix vocabatur. Imo et beatus vocatus et multorum patrator miraculorum, hic in Monasterio

Az ilyen mirákulum-elbeszélések mindenekelőtt az irodalomtörténet érdeklődésére tarthatnak számot, mivel meglepő bennük az ábrázolásmód szemléletessége, a kifejezés közvetlen ereje és gazdasága, amivel a szerző előadja mondanivalóját.⁸⁷ Sokszor megfigyelhető az elbeszélő személy nézőpontjának változtatása, az átváltás egy külső esemény ábrázolásából a hős belső lelkiállapotának jellemzésébe. Nemegyszer maga az elbeszélő lép előtérbe; ilyenkor személytelen magatartása feloldódik, mintegy részt vesz az események alakulásában, a hős sorsában, s ugyanakkor reflektálni is képes az eseményekre. De érzékelni lehet a gyakorlott prédikációs stílus és más, kortárs irodalmi áramlatok és műfajok hatását is. Ezeknek a kérdéseknek a részletes tárgyalása azonban meghaladná a dolgozat kereteit.⁸⁸

Nostre sepultus adhuc integer corpore perseverat cum pluribus alijs de quibus, B. Ioannes Capistranus dicere solebat, si quis sanctos in corpore jacentes videre desiderat ad Nostre vadat. Hic igitur Pater Lucas penes feretrum flexis genibus devotissime Deum et S. Paulum Patrem nostrum . . . exorabat . . . inquiens; vivis ne fili Ladislai? vivis? tu ne es vere ille Castellanus? et si tu es manifesta mihi, et quid tecum sit actum palam edissere . . . Et ecce restupenda mortuus quasi de gravi somno evigilans . . . respondit. O Pater rogo te, ut revoces eos qui aufugerunt, confortans eos ut sibi minime timeant . . . Percipiant magnalia Dei, quae dignata est divina pietas meritis Sancti et gloriosi Pauli primi Eremitae in me demonstrare. Cumque ad huius senis Patris hortationem et assecurationem iterum cuncti advenissent, licet tremebundi . . . is qui mortuus fuerat rauce voce siceos affatur. Charissimi Fratres et Amici audite justum Dei iudicium in me peccatore completum: quando dira infirmitas animam meam e corpore extorserat, in ictu oculi coram districto iudice comparere sum compulsus . . . Et en coram multis mille millibus qui Iudicem circumstabant, allatus est liber quidam in quo omnia gesta mea continerentur, quem cum iudex tradidisset Angelis suis ad legendum, ut de bonis praemiarent, illi reperiunt mala mea instar arenae quae commiseram, corde ore, et opere a iuventute mea de quibus dignam poenitentiam non eferam. Bona mea gesta erant paucissima, imo ut verum fatear non plus de orationibus meis quam quantum nimidium Pater noster est, quae sine peccato mortali oraveram . . . Tunc timor et tremor venerat super me, vel ob solum aspectum immundorum spirituum . . . praeter unicum solatium nil occurrebat quam quod in oratione Fratrum Ordinis cuius et in meritis Beatissimi Pauli illorum atesignani plurimum sperabam, sed in hac mora cum iam fere desperarem, ecce video a longe senem magnum, niveo candore fulgentem baculum Eremiticum in dextra gestantem festinare in adiutorium mihi . . . pronus coram iudice unicum multitudinem Fratrum suorum, quibus vallatus erat cornuit, eumque adoravit dicens: Juste Iudex, totius pietatis ac miserecordiae Pater et Domine, cui semper proprium est misereri et parcere, memento quia miserecordia tua superexaltat iudicium tuum enim non vis mortem peccatoris sed ut convertatur et vivat . . . Redeat haec anima in corpus suum ad vitae emendationem, et poenitentiae actionem, ut enarret universis mirabilia tua. Quo obsecrante Deus continuo exaudivit preces Sancti sui, ad ejusque me orationem resuscitavit, et datae sunt mihi inducie triginta dierum ad agendam poenitentiam . . . Et hoc signum mei testimonij est, filius meus parvulus hodie morietur . . . pluraque aliam de Sigismundo Rege quam de Domino suo Nicolao Garay praedixit, prout sibi revelata fuisse asserruit. Quibus auditis populus laudes Deo decantabat et orationes ad Patrem miserecordiarum fundebat . . . Post haec omnibus ad propria redeuntibus Castellanus ibidem mansit austeram in monasterio vitam tracturus, adeo ut intra illos triginta dies nemo mortalium eum, aut redentem aut manducantem aut bibentem, aut dormientem viderit, sed semper orationi vacantem . . . ipse flexis obviabat genibus et singulorum Fratrum deosculabatur manus dicens: gratias ago Deo meo quia meritis D. Pauli et vestrarum orationum intuitu dignatus est animam meam de profundo inferni liberare et corpori meo restituere, ut poeniteam. Sicque computis 30. diebus et sacramentis rite munitus obdormivit in domino, qui multorum deinde causa fuit salutis. (Vö.: H87, É2, Ch1, F27)

⁸⁷A mirákulum-elbeszélést az exemplum-irodalomhoz sorolja Hellmut Rosenfeld: *Legende*. Stuttgart 1972³ 24–26.

⁸⁸A mirákulum-irodalom irodalomtörténeti szempontú elemzésére jó példa Hermann Bach: *Mirakelbücher bayerischer Wallfahrtsorte*. Diss. München 1963

A leírásokban nagy gazdagságát találjuk az ugyancsak a mirákulumok igazolását szolgáló különböző formuláknak, az egyes elbeszéléseket át- meg átszövő toposzoknak. Ezek közül a legősibb a csodák végtelen sokaságának a hangsúlyozása: még számtalan más csoda is volt a kápolna kövein odafüggesztve, de mindet nem lehetett összegyűjteni;⁸⁹ P. Valentinus mondja, hogy még sok csoda van a kápolna falára függesztve, amik kezdettől fogva történtek, de csak Isten tartja számon ezeket.⁹⁰ Számos esetben a csoda azonnal a fogadalomtétel után, hirtelen történik: a másfél órája holtan fekvő azonnal felállt;⁹¹ fogadalmat tett és azonnal meggyógyult;⁹² a szülei fogadalmat tettek gyermekükért, aki a felajánlás után azonnal meggyógyult;⁹³ a gyermek anyja karjából a földre ugrott, és saját lábára állt;⁹⁴ a szeme vak volt, a lába fájt, fogadalmat tett, a lába azonnal meggyógyult, és a szeme megvilágosult;⁹⁵ amikor a foglyok közös tanácskozásban megfogadták, hogy meglátogatják Szent Pál ereklyéjét, ezt megtéve azonnal könnyen megszabadultak a bilincstől;⁹⁶ csodálatosképpen és könyörületesen azonnal kiszabadultak.⁹⁷

Más alkalommal a segítség nem azonnal érkezik, itt éppen a gyógyulás folyamatoságán, fokozatosságán van a hangsúly: fohászkodás után azonnal jobban érezte magát, majd a fogadalom elmondása után teljesen meggyógyult;⁹⁸ abban a pillanatban, amikor a fogadalom szavait kimondtam, eltűnt a fájdalom, és eltört lábam csontjára tudtam állni, két botra támaszkodva tudtam menni, akkor az igaz Isten egészséget adott;⁹⁹ amikor ezt a fogadalmat tettem, azonnal könnyebben éreztem magam, és amikor újra keltem, visszanyertem a beszélőképességemet;¹⁰⁰ a fogadalom elmondása után azonnal jobban éreztem magam, és örömmel azonnal újra keltem, és az első napon fél mérföldet tettem, a következő napon két mérföldet, majd az ereklyénél teljesen meggyógyultam;¹⁰¹ fogadalmat tett, azonnal könnyebben érezte magát, és amikor eljött ide, teljesen meggyógyult;¹⁰² testének minden tagja elkezdett érzékelni, egyre élénkebb lett, egészségét kezdte vissza-

⁸⁹H87–88: sunt et talia innumera miracula in muris capelle hinc inde pendentia, scilicet quos non redietur illa omnia colligere

⁹⁰Fuhrmann: i. m. 192.: sunt enim, ait memoratus P. Valentinus, innumera miracula in muris capellae hinc inde pendentia: quot autem ab initio sunt facta, solius Dei notitia comprehendit

⁹¹H7: excitata surrexit

⁹²H14: votum emittens statim sanata est

⁹³H16: parentes ipsius votum fecerunt ipsum puerum huc deferendum continuo sanatus est

⁹⁴H40: puer de gremio matris prosiliens stetit super pedes suos

⁹⁵H24: oculorum cecitatem et pedum dolorem incurrens, votum emisit statimque in pedibus sanata est et oculis illuminata

⁹⁶H27: consilio communi votum fecerunt visitandi reliquias Sancti Pauli, quo facto statim de cippo facillime liberati

⁹⁷H58–59: liberati sunt tam mirabiliter quam miserecorditer statim

⁹⁸H8: statim melius habere cepi et continuo ad votum sanatus est.

⁹⁹H9: statimque ut verba ista protuli, subsecuta est alleviatio doloris adeo ut in continenti calcem pedis lesi ad terram mitterem . . . duobus baculis sustentatus ambulare . . . nunc vero Deo dante perfecte sanatus

¹⁰⁰H10: voto emisso statim levius sensi illico itinere arrepto . . . cepi loqui

¹⁰¹H11: voti promissione statim melius sensi unde per gaudio statim iter arripui et prima die medium miliare itinerando confeci sequenti die duo miliaria reliquis vero singulis viribus ampliatus

¹⁰²H53: votum faciens sensit levius et tandem veniens fuit perfecte sanatus

nyerni, majd amikor az éj közepe eljött, saját erejéből felkelt az ágyból, és kiment a házból, ekkor már teljesen egészséges volt.¹⁰³

Ritkábban előforduló toposz az orvosi segítség és az orvosságok hiábavaló alkalmazásának említése: már sokféle orvosságot adtak neki, hogy gyógyítsa magát, de semmi nem használt;¹⁰⁴ kisebb orvosok próbálták gyógyítani;¹⁰⁵ semmiféle gyógyító erő nem tudott engem meggyógyítani.¹⁰⁶

A csoda váratlan bekövetkezését, paradoxonát emelik ki azok a megjegyzések, amelyek szerint már a halál előjelei mutatkoztak, vagy pedig már megtették a temetés előkészületeit. Ezek a formulák elsősorban az eset reménytelenségének szemléltetését szolgálják, s csak óvatosan következtethetünk belőlük országszerte elterjedt halotti szokásokra: a testet vászonba tekerték, és a kocsis hátsó részébe tették. Anyja nagy siránkozással panaszkodott, s így a gyermekkel két mérföldet tettek meg, hogy az említett gyereket a falujuk temetőjében eltemessék;¹⁰⁷ a gyermek halálra vált;¹⁰⁸ a lány már másfél órája holtan feküdt;¹⁰⁹ kezében meggyújtották a gyertyáját, a halál közeledett és agonizált;¹¹⁰ már agonizált;¹¹¹ már el akarták temetni a Szent Mihály egyházban;¹¹² már a halálát érezte;¹¹³ amikor a nap már lement, vecsernyekor, nem tudták megmondani, hogy él-e vagy meghalt.¹¹⁴

A baj súlyosságára utaló, a betegséget részletező megjegyzések is a csoda rendkívüliségét hangsúlyozzák: az ereje elhagyta, és a következő bajai voltak: nem tudott felkelni az ágyból, nem tudott megfordulni, nem tudott sem enni, sem inni, a belseje hosszasan fájt;¹¹⁵ végül a betegségtől megnémultam;¹¹⁶ amikor lelke fogsága miatt szerencsétlenségét átgondolta;¹¹⁷ betegségbe esett, ezért a házból az egyházba mások vezették el;¹¹⁸ hét héten át semmit nem evett, és ezért minden testrészében meggyöngült, csak csont és bőr volt, semmi más;¹¹⁹ fájt a szeme és majdnem megvakult;¹²⁰ sem a fogoly anyjának

¹⁰³ H1: ceperunt quasi omnia membra sui corporis sensim et perceptibiliter magis ac magis quendam vigorem et pristinam recuperare sanitatem... medie noctis tempore advenisse e lecto prosiiliit viribus... atque domum exiens cum se undique sanus conspiceret

¹⁰⁴ F24: multas iam medicinas adhibuerat, ut curaretur, sed dum nihil proficeret

¹⁰⁵ H78: parvos medicos auxiliari posse

¹⁰⁶ H83: mihi nihil proficere ope medicorum

¹⁰⁷ H2: eum linteaminibus involuerunt ad currus partes posteriores sui genetrix affides lamentabiles voces dabat et ululatus miserabiles emittebat sicque cum puero viam dirigentes duobus miliaribus confectis ceperunt ut puer predictus in cimiterio ville cui appropinquabant quantotius tumularent

¹⁰⁸ H4: puer... ad mortem debilitatus

¹⁰⁹ H7: iam puella per horam et dimidiam mortua iacuerat

¹¹⁰ H16: cum accensa in manu ipsius candela morti propinquus agonizaret

¹¹¹ H22: factaque in agonia

¹¹² E6: iam in ecclesia parochiali S. Michaelis tumulandus erat

¹¹³ H23: iam... mortem exspectaret

¹¹⁴ H1: nec mori nec vivere valeret quodam vespere iam solis occasum

¹¹⁵ H1: devenit potentiam et miserias ut nec de lecto surgere nec se de latere in latus vertere nec cibi aut potus gustum habere poterat cuius etiam ossa per diuturna infirmitate

¹¹⁶ H10: tandem infirmitate... obmutui

¹¹⁷ H31: cum animo captivitatis sue miseriam revolveret

¹¹⁸ H33: incidit infirmitatem... itaque alio duce est de domo ad ecclesiam

¹¹⁹ H40: per septem hebdomadas... nihil comedit adeoque fuit attenoatus in omnibus membris quod propter cutem et ossa nihil in eo videbatur

¹²⁰ H42: dolorem oculorum incurrit que quasi excecabatur

kegyes kérései, sem pedig a becsületes emberek közbenjárása nem tudta kiszabadítani a börtönből;¹²¹ borzalmas betegségbe esett: három hétig és még tovább nem tudott enni vagy inni, és ha valaki erőszakkal akarta megetetni, azonnal kijött belőle. Ezen kívül aludni sem tudott: ha erővel lecsukta a szemét és aludni akart, különböző lelkek kínozták. Összevissza kiabált, nem tudta, éjjel van-e vagy nappal, és már bolond volt. Gyakran fölugrott és elfutott.¹²²

A baj nagyságát emeli ki a betegség időtartamának megjelölése, ahol leggyakrabban a bűvös számokkal találkozhatunk: kilenc hónapig beteg;¹²³ kilenc hónapig volt ez így;¹²⁴ három hónapig;¹²⁵ születésétől kezdve;¹²⁶ egy hónapon át;¹²⁷ három éven át;¹²⁸ hét hónapig;¹²⁹ hét héten át.¹³⁰ A bajba jutott környezetének magatartása ugyancsak bizonyító erejű: már a halálán volt, a szomszédja segítette;¹³¹ ha a házbeliiek nem viselik gondját, és nem őrzik gondosan, nem tudni, mi lett volna vele;¹³² néhány barátja részvétellel meglátogatta.¹³³

Az események rendkívüli voltát húzzák alá azok a megjegyzések, amelyek a fogásba esettek kiszabadulásakor megemlítik, hogy az örök álomba merültek: nagy félelem fogta el, és látta, hogy mindkét őrzője elaludt. Ekkor érezte, hogy két keze nincs többé vasban.¹³⁴ A törökök elaludtak a tábor körül és kiszabadultak.¹³⁵ A csoda hitelességét támasztja alá végül annak megállapítása, hogy a beteg most is jól van, gyógyulása tartós-nak bizonyult: ez a gyerek most is egészséges;¹³⁶ egészségének jele teljes;¹³⁷ az örök évek múlva is felismerték őt.¹³⁸

A leírások stílusán a biblikus és liturgikus dikció hatása, valamint a teológiai gondolkodás nyomai figyelhetők meg a leggyakrabban. Ez abból fakad, hogy a szerzők szándéka szerint a leírt történet túlmutat önmagán, s természetfölötti vonatkozásától kapja meg igazi jelentését. Az ábrázolásmód ezért már egy világnézeti modellt is magába foglal,

¹²¹ H50: nec precibus pie sue genetricis, sed nec proborum virorum intercessione posset e carcere liberari

¹²² H62: horribili infirmitate depressus per tres hebdomadas et amplius nullum cibum aut potum poterat deglutire. Et si violenter quavis arte cibi ore eius inferebantur etiam si deglutire contigisset statim reiiciebat dormire autem non solum non poterat sed nec violenter oculos claudere ad dormiendum valebat unde alienatus a spiritibus clamabat confuse nescio quid die noctuque atque iam infatuatus sepius surrexit et aufugisset

¹²³ H1: nonies mensibus infirmatus

¹²⁴ H3: novem... mensibus

¹²⁵ H10: ad tres menses

¹²⁶ H12: a nativitatis

¹²⁷ H30: tempore mensis

¹²⁸ H33: tribus annis continuis

¹²⁹ H34: septem mensium

¹³⁰ H40: per septem hebdomadas

¹³¹ H20: iam morti vicina pene succocaretur

¹³² H62: nisi eum domestici qui eius curam agebant sollicitate custodissent

¹³³ H1: quidam amici sui causa compassionis eum visitassent

¹³⁴ H6: cum pavore maximo occupatus vidit ambos custodes somno soporari. Sensit etiam ambas manus non ita ut prius ferro constringi

¹³⁵ H37: Turcis dormientibus per omnia castra eorum libera evasit

¹³⁶ H4: qui puer etiam nunc usque... sanum

¹³⁷ H13: signum sue sanitatis... plenum

¹³⁸ E4: custodes qui annorum decursu dicta posteritati consignarunt

amely alapvetően befolyásolja a mirákulum-leírások pasztorációs meggondolásokat, didaktikus elképzelések által meghatározott funkcióját. A vallásos elragadtatás nyomai fedezhetők fel a következő példákban: Ó, emberek, segítsetek ezekben az anyai fájdalmakban, ugyanis szelíd gyermekem, egyetlen örömöm a folyó örvényébe veszett. Szemét az égre emelte, kezét a csillagok felé fordította, anyai könnyeket öntött és könyörögni kezdett.¹³⁹ Mindenható és irtalmas Isten, dicsőséges Szűz Mária és legszentebb Pál, én méltatlan bűnös könyörgök és kérlek, hogy ennek a gyermeknek a lelke térjen vissza belsőjébe.¹⁴⁰

A leírások rendszerint nagy súlyt helyeznek a bajbajutás előzményeinek részletes ismertetésére. Bár a szövegeket itt is meghatározzák az ábrázolásbeli formulák, mégis megfigyelhető a törekvés a környezet realista megragadására. Megtudjuk, például, hogy Körtvélyesről több laikus feleségével és gyerekükkel együtt Bátára zarándokolt, hogy az Úr vérének ereklyéjét megtekintsék és tiszteljék. Amikor Bátáról hazafelé jöttek, egy ötéves gyermek, aki velük volt, megbetegedett.¹⁴¹ Egy másik alkalommal a Zemplén megyei Karus possessióban, ami a Tisza folyó partján van, a gyerekek ennek a folyónak a gyenge jegén játszottak, s egy nyolcéves gyermek nem félt a bizonytalan jégtől, és az beszakadt.¹⁴² A tisztelekre méltó ősz pécsváradi György pap elmondta, hogy azon a bizonyos napon, Pécsváradon, amikor a becsületes papok gyülekezetével együtt ételt vett magához, elesett a konventben.¹⁴³

Más alkalommal éppen a toposzokat, formulákat kerülő, a szabályostól eltérő leírások mutatják a nagyobb valóságűséget. Az alábbi zsánerjelenet az ünnep és a hétköznap atmoszférájának érzékeltetésével jó példa a mindennapi élet szemléletes ábrázolására: A gyermek anyja – Szent Pálnak híve – Budára vitte őt az ereklyéhez a gyermek gyógyulása érdekében. Akkor éppen délidő volt, és a kápolna be volt zárva, mert a szent ereklyét őrző szerzetesek déli pihenőt tartottak. Ezért ez az asszony a gyermekkel a felső házba ment a konyhába egy istenfélő asszonyhoz, aki a szerzeteseknek dolgozott. Elmondta neki a gyermek gyengeségét, és előadta a kívánságát. Erre a jámbor asszony felköltötte a Szent Pált őrző szerzeteseket.¹⁴⁴

¹³⁹ H5: O populares... subvenite in quarum doloribus maternis. Nam puer placidus qui unice optime quoque diligebant fluminis voragine absorptus est. Sublevatis itaque in celum luminibus tendensque ad sidera psalms cepit supplex obsecrare maternis lachrymis

¹⁴⁰ H63: Deus omnipotens et miserecors gloriosa virgo Maria et sanctissime Paule oro ego peccatrix indigna et supplico quatenus revertatur anima istius pueri in viscera ipsius

¹⁴¹ H2: quidam laicis cum uxoris et pueris decreverunt reliquias dominici sanguinis in Batha visitando honorare facta peregrinatione, cum de Batha reversi ad propria remearent puer quidam quinque annorum cum eis existens adeo est infirmatus

¹⁴² H5: in quidam possessione Karus vocata in comitatu zempleniensis in ripa fluvii dicia vocati... ad gacies teneras ipsius fluvii puerilibus exercitiis... assolet... puer quidam octenis... nec sperato lubrica glatie collapsus

¹⁴³ H9: quidam venerande caniciei sacerdos Georgius nomine de Perchixaradi... cepit dicere... quadam die in Pechvarad dum cum honeste sacerdotibus collationem agerem... contigit me in conventu eorum cadere

¹⁴⁴ H4: Genetrix sua sanctissimo Paulo devota detulit eum Budam ad reliquias ipsius pro restauratione pueri petitura. Erat pro tunc tempore meridianum quo et capella eius clausa tenebatur et fratres pro custodia sanctorum reliquiarum deputati meridiana quiete pausabant ascendit itaque mulier prefata cum puero domum superiorem ad matronam devotissimam in coquina servitio fratrum eorum

Általános szabály, hogy minél közelebb áll a tudósítás a fogadalmat tevő elbeszéléséhez, annál részletesebben ábrázolják a szükséghelyzet körülményeit és megoldódásának részleteit. A személyes elbeszélés alapján készült leírásokban utalásokat találni a beszédre, s a mondanivalót a latin szövegen is átütő egyéni jellegzetességek színezik: több éven át vak volt úgy, hogy a órákat sem tudta mondani, és istentiszteletet sem tudott végezni.¹⁴⁵ Az esetek elmondása alkalmával készített följegyzések alapján később kidolgozott szövegek jobban a lényegre irányulnak, emelkedettségüket nemegyszer különböző stilisztikai eszközök fokozzák: Lőrinc fogadalmat tett Szent Pálhoz fordulva, mondván Istennek és a legboldogabb Pálnak, ha az ő érdeméért meggyógyul az isteni kegyelem által, lelke tunyasága nélkül meglátogatja az ő legszentebb ereklyéit. Csodálatos Isten az ő szentjeiben és valóban dicsőséges.¹⁴⁶ Ebben a leírásban világosan felismerhető a törekvés a valláspedagógiai szempontok érvényesítésére.

A segítségül hívott szenthez fűződő személyes viszonyt tükrözi a következő zsoltárparafrázissal gazdagított részlet: Ó, Szent Pál, tudom, hogy Isten mindent megtehet, és ezért a te legnagyobb és legjobb érdemedért kérlek hát, add vissza egyszülöttem lelkét, akit a sápadt halál elvett tőlem, add vissza, kérlek erős hittel, meglátogatom a legszentesebb ereklyéidet, add vissza nekem az elsodortat: sokan vannak, akik éjjel még épek, és a következő napon az óceán fogadja be őket.¹⁴⁷ Az epikus megjelenítés szándéka nyilvánul meg a következő sorokban: Itt élt egy Bálint nevű ember, aki úgy 16 éves volt. Az egyik éjszaka másodmagával a szomszédos faluba ment borért, és visszatértekor a Megváltó képét látta az úton maga előtt. Térdet hajtott, és hittel telve imádkozott. A megkezdett utat folytatva – amint vélte – különféle formájú démonok jöttek vele szemben, és fölötte viaskodtak. Nagyon megijedt, Istenhez fohászkodott, és a kardjával – ami vele volt – elkezdett feljűk vagdalkozni. De úgy látszott, hogy azok legyőzik, és ezért keresztet vetett, Isten oltalmába ajánlotta magát, és a démonok minden képe eltűnt, és a borral együtt hazament.¹⁴⁸ Az erkölcsi tanulság levonásában segíti az olvasót a következő befejező formula: Ezért kedves testvérek, a nehéz betegségekben ezekhez a szentekhez

dem occupatam cui pueri debilitate et sua intentione patefacta... matrona devota... fratres custodes Sancti Pauli... resuscitat

¹⁴⁵ H69: per plures annos cecus existens in tantum ut neque horas dicere neque divina celebrare potuit

¹⁴⁶ H1: Laurentius votis quibus poterat sanctissimi cepit inclamare Paulum vovens et permittens Deo et beatissimo Paulo ut si meritis ipsius per divinas clementiam quo quomodo alleviarent extunc sine animi tarditate suas sanctissimas reliquias vellet visitare. Mirabilis Deus in sanctum suis et vere gloriosus

¹⁴⁷ H5: O sanctissime Paule scio equidem ut Deum omnia posse ita optimis maximisque meritis tuis redde igitur unigeniti mei animam quam pallida mors subdola fraude abstulit quam si ut spero reddas firma fide sacratissimis reliquiis tuis redivinum permitto me delaturam quae multa qui nocte integra et die sequenti sole iam iam oceano se tingente

¹⁴⁸ H62: Inqua quidam iuvenis Valentinus nomine sedecim annorum vel quasi. Cum una nocte met secundus ad vicinam villam pro vino apportando fuisset directus et in reversione cuidam imagini salvatoris secus viam erecte obvians flexis genibus orationes devotas per orasset. Iterque ceptum prosequerentur ecce multitudo – ut creditur – demonum in variis formis eidem obviat qui statim super eum irruens timore valido propulsus nihilominus tamen in domino Deo fidens gladium quem penes se habebat extrahens cepit cum eis confortare tandem videretur superari crucem salvatoris fronti impressit divine protectioni se commendans et statim omnis illa demonum fantasia evanuit rediens igitur ad domum simul cum vino

kell folyamodni, mert az érdemeikért dicsőséges gyógyulás következik, mindörökkön örökké ámen.¹⁴⁹

A mirákulum-leírások talán legizgalmasabb részét a fogadalom okát megnevező részletek alkotják. Most ezekből adunk válogatást. A fogadalmat tevők a leggyakrabban valamilyen betegségre hivatkoznak. A betegségre történő néhány általános utaláson kívül — megbetegedett,¹⁵⁰ halálosan beteg volt;¹⁵¹ nagyon beteg volt, hogy nem tudott felkelni¹⁵² — nemegyszer a baj részletes körülírásával, pontos diagnózisával is találkozunk, amely jól tükrözi a beteg valódi állapotát: a testem úgy volt beteg, hogy sem a jobb kezem, sem a lábam nem éreztem;¹⁵³ sánta;¹⁵⁴ összezsugorodott a lába;¹⁵⁵ vérfolyástól szenvedett, és a lába béna volt;¹⁵⁶ kelés kínoztá őket.¹⁵⁷ Gyakori betegség az epilepszia: epilepsziás volt;¹⁵⁸ epilepsziában szenvedett.^{159–160} A következő szemléletes leírásban csak az eset tüneteiből lehet következtetni az epilepsziára: a nyelvét állat módjára kiöltötte, véres tajtékot vetett, a kezét és a lábát összevissza hányta úgy, hogy még négy szerzetes is alig tudta megtartani.¹⁶¹ Számos esetben találkozunk a szembetegségek különféle körülírásával: vak volt;¹⁶² szeme fájdalma nagyon kínoztá;¹⁶³ fél éven át fájt a szeme, végül látása meggyengült;¹⁶⁴ a szeme beteg volt, végül mindkét szeme megvakult.¹⁶⁵ Már ritkábban fordul elő az elmebaj említése: együgyű;¹⁶⁶ több különböző formájú démon jött vele szembe;¹⁶⁷ démonok szállták meg.¹⁶⁸ A következő leírásból csak közvetve gondolhatunk az elmebajra: Lőrinc konverzus testvér, foglalkozására nézve festő, együgyű volt. Néhány nap múlva egészséges értelemmel adott hálát Istennek, és a végső lélegzetig nem veszítette el a nyelvét.¹⁶⁹ Az elmebetegekkel szemben tanúsított korabeli magatartást illusztrálja az a leírás, amely szerint egy halálán levő rossz szerzetest társai kérdeznek,

¹⁴⁹H78: Ideo fratres carissimi in infirmitatibus gravibus positi ad merita predictorum sanctorum accurrendum et eis supplicandum est per quorum meritis omnium rerum opifex sit benedictus in secula seculorum amen

¹⁵⁰H4: infirmatus

¹⁵¹H49: ad mortem infirmata

¹⁵²H54: tantam infirmitatem patiebatur quod nec surgere valebat

¹⁵³H8: corpus meum medium ita aruerat quod neque manum meam dexteram sed neque

pedem sentirem

¹⁵⁴H13: claudus

¹⁵⁵H15: pes contractus fuerat

¹⁵⁶H21: paciens fluxum sanguinis et paralisi in pedibus

¹⁵⁷H28–29: qui ambo simulcum apostema mortale incurrissent

¹⁵⁸H12: caducus morbus

¹⁵⁹H22: morbo caduco invasam

¹⁶⁰H25: caducum morbum paciens

¹⁶¹F29: linguam pecudis instar exertam, eiectionis cum sanguine spumis, manibus pedibusque quaquaersum agitat, ut etiam quaternioni fratrum negotium retinendi dederit

¹⁶²H69: cecus existens

¹⁶³H53: dolore oculorum nimium cruciaretur

¹⁶⁴H51: per medium annum dolorem oculorum patiens tandem lumine privatus est

¹⁶⁵H3: oculorum infirmitatem incurerat . . . tandemque utroque oculo orbatus excecatus est

¹⁶⁶H64: infatuatus

¹⁶⁷H62: multitudo demonum in variis formis eidem obviat

¹⁶⁸H88: demonium obsessa

¹⁶⁹Gy2: frater Laurentius conversus, arte pictor, . . . infatuatus fuit . . . paucis diebus sanamente, integro aspectu Deum benedicens et usque ad extremum anheritum loquelam non amisit

hogy van. Nem látjátok — kérdezi — az ördögök sokaságát macskák formájában, akik meg akarnak enni, és az egész ház tele van velük? A szerzetesek egy része térdre ereszkedik, mások Jézushoz és Máriához fohászkodnak segítségül, ismét mások a feszületet mutatják neki, a Megváltó sebé, vérét és halálát juttatván eszébe.¹⁷⁰ Itt jegyezzük meg, hogy ez az eset illusztrációval együtt egyedül Fuhrmann 18. századi művében szerepel. Ez a tény fényt vet az ördöghittel szemben való beállítottság változására, az ördöghit 18. századi fokozott elterjedésére: bár Fuhrmann Remete Szent Pál szerzetének krónikájára hivatkozik,¹⁷¹ amit az összes többi szerző is ismerhetett, akik azonban — mivel nem tartották „hitelesnek” az ördögökről szóló tudósítást — kellő távolságot tartva az ilyen és más, rontással, varázslattal kapcsolatos esettektől, nem vették föl munkájukba.

Fertőzésekről, járványos betegségekről gyakran tesznek említést a források: valamilyen betegségbe esett, amit francvarnak hívnak;¹⁷² járványos betegség, amit francvarnak mondanak;¹⁷³ mérges férgek csípték meg a kezét és a lábát, a betegséget közönségesen francvarnak mondták;¹⁷⁴ a vérbaj fájdalmai nagyon kínozták;¹⁷⁵ rühes és francvaros lett.¹⁷⁶ Megfelelő latin kifejezés híján néhány esetben magyar nyelven írták le a betegség nevét: que vulgo hagymaaz dicitur;¹⁷⁷ quam vulgo feienagyfayadalm appellare.¹⁷⁸

Orvosi segítségre a beteg csak kivételes esetben számíthatott. Mátyás király csehek elleni hadának vezérét egy ütközetben nyílveszővel megsebesítették, sebé az orvos szoros-bekötötte, de ez nem használt neki, és annál jobban fájt.¹⁷⁹ Gyógyszer alkalmazására különleges példa az ereklye őrzőjének esete: keze és lába megfertőződött, erre hegyi kristályt tett Szent Pál koporsójára, közel a szent kezének föltételezett helyéhez, s ehhez érintette beteg végtagjait.¹⁸⁰

Meglepően gyakori azoknak az eseteknek a száma, amikor egy-két éves beteg gyermekért tesznek fogadalmat. Ezeknél a fogadalmaknál — a jelentős gyermekhalandóságon

¹⁷⁰F29: frater malus . . . agoniam premebatur . . . interrogatus a fratribus, qui valeret? Nonne videtis, ait multitudinem daemonum in specie cattorum, qui me devorare volunt, et tota domus repleta est ipsis . . . Fratres . . . pars ruit in genua, alii verba salutaria Jesu et Mariae inclamant, non nulli ostensa Crucifixi effigie vulnera, sanguinem, et mortem Salvatoris ingeminant.

¹⁷¹F29: FoL 243. circa Ann. 1476

¹⁷²H68: quodam morbo quo franczvar dicitur

¹⁷³H70: morbo pestifero qui franczvar dicitur

¹⁷⁴H73: a venenosis vermibus in manibus et pedibus graviter inficeretur . . . franczvar vulgariter dicitur

¹⁷⁵H76: doloribus morbi Gallici gravissime torquebatur

¹⁷⁶H78: sopiositas scabierum et quod franczvar afferitur acrescebit. — A vérbaj 1500 körüli jelentős elterjedtségét mutatja például az is, hogy Zsigmond herceg 1500 márciusában budai sétalovaglása közben 1 aranyat osztat ki a csoportosan járkáló vérbajosok között, november 28-án ismét 1 aranyat adott nekik (*Zolnay László*: i. m. (I. 8. j.) 117.). Az 1512-es esztergomi misekönyv egy votivmisét is tartalmaz a lues ellen (*Missale Strigoniense* . . . 1512, 287.).

¹⁷⁷H19

¹⁷⁸H33

¹⁷⁹H57: medicis igitur vocatis et ligato vulnere sed nihil proficere cerneret sed magis graveretur

¹⁸⁰H73: circa sanctas manus sancti Pauli crystallum tangens sarcophagi et debiliaque membra inde liniens. — Az ereklye őrzése különleges megbízatás volt, amit bizonyít Gyöngyösi megjegyzése az 1519-ben Nosztrén eltemetett Ebes Gáspárról: Fr. Casparus de Ebes, sanctus senex, custos S. Patris nostri (*Gyöngyösi Gergely*: i. m. cap. LXXXII.), aki Eggerer és Fuhrmann szerint Csanádi Albert prédikátorral együtt szemtanúja volt, amint az egyik zárándok éppen valóra váltja a fogadalmát (vö.: E7–F6).

kívül – feltételezhetően közrejátszott a keresztleletlenül elhalt gyermekek sorsáról (ti. elkárhoznak) alkotott vulgáris elképzelés is: az ötéves gyermek beteg lett;¹⁸¹ kicsi fia beteg lett;¹⁸² egyéves kisfiú vízbe esett;¹⁸³ egy pesti polgár egy év körüli gyermeke megbetegedett, egy hétig még az anyja emlőit sem fogadta el.¹⁸⁴

A mindennapi élet, a ház körüli munka is számos veszélyhelyzetet rejtett magában, és ezek a szerencsétlenségek is több alkalommal voltak a fogadalom kiváltó okai: már említettük azt az esetet, amikor a Zemplén megyei Karus faluban a Tisza folyó jegén játék közben az egyik gyerek a folyóba esett;¹⁸⁵ a budai Kezzy János – aki egyébként a rend konfrátere volt – egyetlen lánya leesett a lépcsőről, és nyakát szegte;¹⁸⁶ a váradi szűcs fia a Pecze folyóba esett, és a víz elsodorta.¹⁸⁷ Egyedülálló az az eset, amely szerint Benedek koppányi plébánost megmérgezték.¹⁸⁸

Az útközben leselkedő veszélyek esetén is több alkalommal fordultak segítségért Szent Pálhoz: a somogyi Leperdről való Bálintot egy nemes ember elfogta, és bilincssel nagyon megkínozta, Péter fiát pedig útonállóknak fogták el, javait elrabolták és összekötözték.¹⁸⁹ A jogi esetek alkalmával tett fogadalmak az égi és a földi ítélet szembesítéséről tanúskodnak: két temesvári bírót a király előtt bevádoltak, erre királyi parancsra bebörtönözték őket. Attól féltek, hogy a király megvakíttatja őket, ezért fogadalmat tettek, hogy addig nem térnek vissza, amíg az ereklét meg nem látogatták, és erre azonnal kiszabadultak.¹⁹⁰ Egy nemest bűne miatt Budán fogták el, kezét bilincsbe verték, és a halálbüntetés végrehajtására ott tartották.¹⁹¹ Ezután tett fogadalmat és megszabadult. Számos fogadalmat tettek a hadi események, háborúk során bekövetkezett szükséghelyzetekben: a Szántótelekről való Mihály elmondta, hogy a cseh király ellen hadakoztak, és 12 emberrel együtt elfogták, bilincssel kegyetlenül megkínózták, és pénzt akartak tőlük;¹⁹² a Gara melletti Szentmártonról való Nagy Mátyás Anna nevű özvegyét a kegyetlen törö-

¹⁸¹ H2: puer quidam quinque annorum ... est infirmatus

¹⁸² H16: filius suus parvulus ... infirmatus

¹⁸³ H63: filius parvulus unius anni ... in aqua detentus

¹⁸⁴ H4: puer quidam anniculus ... cuiusdam civis de Peste infirmatus per unius spacium hebdomade nec semel quidem matris ubera acceperat

¹⁸⁵ H5

¹⁸⁶ H7: Joannis Kezzy dicti confratris ordinis nostri ... filia unica de alto valde cecidit gradum et fractis cervicibus itidem expiravit

¹⁸⁷ E6: puer ... pelleficis Varadiensis filius in flumen Pecze appellatum ... qui impetu vehementibus exanimis repertus est

¹⁸⁸ F21: inescatus sive intoxicatus fuit

¹⁸⁹ H31–32: duo viri Simigiensies videlicet Valentinus de Leperd et alter Petrus filius eiusdem, quorum primus tum per quendam nobilem captus fuisset et cippo fortiter astrictus ... alter per latrones captus et omnibus bonis suis spoliatus denique loris durissimis strictissime colligatus

¹⁹⁰ H58–59: duo iudices de Temesvvar ... ad regem venientes et sua negotia eidem exponentes per quosdam malivolos accusati regio mandato carceri sunt mantipati. Cumque vidissent minis regie maiestatis suis oculis se pervari timore perteriti votum fecerunt se non reversuros ad propria donec sacras reliquias visitarent illico liberati sunt

¹⁹¹ H6: quedam nobilis per suis ... delictis Bude captus et feramentis in collo in manibus catenatus et constrictus carceri mancipatus ad mortem tenebatur inclusus

¹⁹² H27: quidam Michael de Zantotelek dicens quod bohemi de exercitu regis existente cum duodecim homines captivassent et ipsos graviter in cippo detentos torquerent volentes ab eis pecuniam extorquere

kök elfogták, és Parodina városba hurcolták el;¹⁹³ amikor a törökök Temesvár környékét feldúlták, a mező közepén bekerítettek egy István nevű embert;¹⁹⁴ egy péterváradai ember az ellenség hadifoglya volt.¹⁹⁵

A leírások számos értékes kultúrtörténeti adalékot is tartalmaznak. Megtudjuk például, hogy 1490-ben belső zavargások miatt a pálosok az ereklét nem Budaszentlőrincen, hanem az egyik budai házban őrizték, és Orbán pápa ünnepén nagy ünnepélyességgel vitték vissza a kolostorba.¹⁹⁶ A kegyhely azilum-jellegét bizonyítja a következő eset: 1490-ben egy zágrábi polgár a lábán bilincsekkel a börtönből kiszabadulva a királyi úton Budától Szent Pálíg Istent és Szent Pált félve ment el, nehogy meglássák és elfogják. A kápolnában aztán a szerzetesek kiszabadították összebéklyózott lábát, és szabadon elmehtett.¹⁹⁷ A török fogságba hurcolt rabok sorsáról ad hírt az a leírás, amely szerint a csanádi Sárkány Balázst a törökök feleségével együtt elfogták és Törökországba vitték. Tíz évig éltek ott, két gyermekük született. Végül a tengeren túl fogadalmat tettek, urukat a szultán megölte, és feleségével és gyermekeivel együtt kiszabadult.¹⁹⁸ Közvetett módon a különböző kegyhelyek versengése, a köztük érvényesülő konkurrencia is belekerült a jegyzőkönyvekbe: a budaszentlőrinci ereklét „hatásosabbnak” tartották a bátai szent vér ereklénél abban a már idézett leírásban, amely szerint a laikusok a feleségükkel együtt Bátára zarándokoltak, s onnan visszatérve egy megbetegedett gyermekért Szent Pálhoz tettek fogadalmat.¹⁹⁹ Országos jelentőségű eseményhez kapcsolódik az a leírás, amely szerint mielőtt Mátyás király Moldvában legyőzte Ali bég seregét, Budaszentlőrincen magát Szent Pál oltalmába ajánlotta, és fiainak imádságát kérte.²⁰⁰ A szerzetesek és a világi hatalom közti összeütközésekre, hatalmaskodásokra utal az a leírás, amely arról ad hírt, hogy a diósgyőri vár Imre nevű kapitánya (Bebek Imre), a vámosi vajda fia,

¹⁹³ H37–38: relicta quoddam Mathie Magni Anna dicta Szenthmätyn prope Gara ... per sevimos turcos ... fuisset capta et deducta ad civitatem Parodyna

¹⁹⁴ H44: cum ... turci provinciam Themesvvar depopulassent quidam Stephanus in campi medio per eosdem circum vallatus

¹⁹⁵ H71: quidam de Vvaradino Petri in captivitatem inimicorum incidens

¹⁹⁶ H63: in festo Urbani pape reliquie sanctissimi Pauli de Buda – ubi tunc propter regni disturbium pausaverant – cum maxima solennitate ad suum monasterium reducte fuissent. – Ez a ház a mai Hess András téri 3. sz. alatti ún. Vörös sün ház volt, amit a szerzetesek 1423-ban kaptak Cillei Hermanntól, Zsigmond király apósától a neki adott nagy királyi kúriáért (Magna Curia Regis) cserébe. E házról nevezték el a mai Fortuna utcát Szent Pál utcájának (Zoltay László: i. m. I. 34. j. 516.). 1490-ben azért vált szükségessé az ereklé biztonságosabb helyre szállítása, mert Miksa császár betörésével a belpolitikai viszonyok bizonytalanná váltak.

¹⁹⁷ H65: quidam civis zagrabiensis ... e carcere solutus unacum compedibus qui pedes eius stringebant iter arripuit et ... per regiam viam a Buda usque sanctum Paulum ... timeret Deo et sancto Paulo seipsum protegendum commisit ab eis nec videri nec capi potuit quousque capellam ingressus tandem fratres feramenta de pedibus eius solventes ipsum liberum abire permiserunt

¹⁹⁸ H48: Blasius Saarkan de Chanadino cum uxore per Turcos captus et ad Turciam deportatus cum ibidem decem annis detentus duas filias genuisset et tandem ultra mare ... votum fecit ... dominum suum Zoltanum iugulans unacum uxore et liberis liber evasit

¹⁹⁹ H2

²⁰⁰ F28: regis Matthiae Corvini, qui in ipsi S. Pauli solemnibus, cuius patrocinio uti et filiorum suorum precibus personaliter in aedibus S. Laurentii, se suamque fortunam commendavere

aki nagyságos úr volt, üldözi Szent Pál szerzeteseit, különösen a győri kolostorban levőket, akik aztán Szent Pálhoz fordultak segítségért.²⁰¹

A kegyhelyhez történő odafordulás, a segítségül hívott szent oltalma alá helyezés és a fogadalomtétel körülményei külön figyelmet érdemelnek. A leggyakoribb az az eset, amikor a leírások szerint a bajba jutott hirtelen, spontán módon tesz fogadalmat: eszébe jutott Pálhoz folyamodni.²⁰² Ez természetesen nem jelenti azt, hogy minden esetben tudatos odafordulással van dolgunk. Sokkal inkább elképzelhető, hogy a fogadalom először csak általában történik, s csak a későbbiek folyamán, esetleg már a gyógyulás után konkretizálódik. Az ereklye erejébe vetett hitről, a kultusz propagandájának terjedéséről és közvetítéséről adnak felvilágosítást azok a leírások, amelyekben arról van szó, hogy a fogadalomtétel külső tanácsra történik: a Somogy megyei Maloncsáról való Lőrincet – aki többféle betegségben szenvedett – több barátja részvételével meglátogatja, s ők beszélnek neki Szent Pál érdemeiről, csodáiról, és elmondanak néhányat ezek közül, amit ők is úgy hallottak.²⁰³ A már említett körtvélyesi gyermek szüleinek valaki a jelenlevők közül tanácsolta a fogadalomtételt, hogy a gyermek miatt látogassák meg Szent Pál ereklyéjét, mivel ott a hírek szerint sok csoda történt és többet főlemlegettek.²⁰⁴ A következő példában szinte kézenfekvő volt a Szent Pálhoz fordulás, hiszen az eset abban a budai házban történt, ahol az ereklyét az ország belső zavargásai miatt ideiglenesen őrizték – nem sokkal azután, hogy az ereklyét visszavitték a budaszentlőrinci kolostorba: amikor az ebben a házban lakó Miklós pénzváltó fia vízbe esett, Liza, a szerzetesek szakácsnője ezt meghallva a szülőkkel térdre állva imádkozni kezdett Szent Pál érdemeiért, és fogadalmat tettek mindenkivel együtt, hogy a gyermeket elviszik Szent Pál ereklyéjéhez.²⁰⁵ Más alkalommal álom ad útmutatást a fogadalomra, vagy az figyelmeztet a fogadalom elmulasztott teljesítésére: egy megvakult szegei mesterember az egyik éjjel álmodott látott, amelyben egy szép idős ember azt mondta neki: kelj fel, visszanyered a látásodat. Erre azonnal felkelt és követte a látomást, majd örömmel indult a szent ereklyéjének felkeresésére.²⁰⁶

A fogadalomtétel lefolyását, a fogadalom rítusát is részletesen elmondják a leírások. Az odafordulás történhet térdre állva,²⁰⁷ a feszület előtt térdelve,²⁰⁸ a már fölraeválozott holttest mellett virrasztás közben,²⁰⁹ Szent Pálhoz áhítatos lélekkel való gyakori

²⁰¹ F31: magnificus Emericus filius vayvoda de Uvamos, castellanus de Diosgyer qui admodum persequatur religiosos Ordinis S. Pauli et eisdem detrahebat praesetim vero habitantibus in monasterio de Gyer... tunc conventus... imploravit auxilium Sancti Pauli primi Eremitae

²⁰² F24: memoriae occurrit invocare Sanctum Paulum

²⁰³ H1: cum quidam amici sui causa compassionis eum visitassent, ibique inter alia colloquia merita gloriosissimi Pauli in miraculis faciendis que per famam cognoverant recitarent

²⁰⁴ H2: quidam ex eis cepit parentes pueri ad visitandas reliquias Sancti Pauli pro resustitutione pueri provocare narrans plura miracula, que per famam cognoverat

²⁰⁵ H63: matrona... Liza coquine fratrum Paulum et votis omnibus ad reliquias eiusdem eundem precibus poterant quibus Sanctum aclamarent Paulum et votis omnibus ad reliquias eiusdem eundem puerum deportandum promitterent

²⁰⁶ H3: nocte... vidit per somnium quendam venerande caniciei et pulchritudinis inaudite... surge inquit et procede visum que est ei statim surgens secutus est eum... itinere arrepto vix pre gaudio expectare valebat reliquias eius sanctissimas

²⁰⁷ H63: flexis genibus

²⁰⁸ H80: ante Crucifixum Christi genibus flexis

²⁰⁹ F5: nocte penes Cadaver insomni

imádkozás közben;²¹⁰ könnyek között szabadulásért imádkozva;²¹¹ hittel könyörögve.²¹² Rendkívüli esetekben nem maga a bajbajutott, hanem valaki más teszi helyette a fogadalmat: Kezzy János egyetlen lánya leesett a lépcsőről, anyja odafutott, majd a kezében tartva fájdalmas szavakkal könyörgött.²¹³ Az elmebetegéért ugyancsak a hozzátartozók, rokonok tesznek fogadalmat;²¹⁴ a hirtelen meghalt lányért a holttest mellett anyja tesz fogadalmat, majd a hírt megtudó és az eseményeket később elmondó apa a lélek sugallatára térdre állva ugyancsak Szent Pálhoz könyörög.²¹⁵ A nem teljesített fogadalomra a fájdalmak fokozódása figyelmeztet: Mátyás király hadvezére már egyszer korábban is fogadalmat tett Szent Pál budai ereklyéjének meglátogatására, de ezt elmulasztotta. Nagy fájdalmában újabb fogadalmat tett, hogy felkeresi az ereklyét, és vezekel korábbi fogadalmának megszegéséért.²¹⁶

A fogadalomtételnél nem mindig csak Szent Pált hívják segítségül: a váradi Péter Remete Szent Pál mellett Alamizsnás Szent János tiszteletére is teszi a fogadalmat;²¹⁷ egy zalai földműves Istennek tesz fogadalmat.²¹⁸ Ugyanebben a leírásban olvashatjuk a szent segítségének hivatalos megnevezését, a közbenjárás (*intercessio*) kifejezést is.

A leírások bőséges felvilágosítással szolgálnak a fogadalom teljesítésének idejére, módjára, a zárandoklatok lefolyására. A fogadalmat a fogadalomtétel után rövidebb-hosszabb idő múlva teljesítették. Ezt az időpontot rendszerint a fogadalomtételhez viszonyítva adják meg a leírások: a csoda 1485-ben történt, de a gyermek szülei szegénységük miatt csak mintegy öt év múlva tudták teljesíteni a fogadalmat.²¹⁹ Más esetekben konkrét ünnepnapok jelölik a fogadalom teljesítésének idejét: Szűz Mária születése nyolcadán belüli vasárnap;²²⁰ Valburga szűz ünnepén;²²¹ Szent György napján.²²² A feljegyzések a zárandoklat megjelölésére a *peregrinare* kifejezést használják.²²³ A bajbajutottak általában maguk jönnek, de ha a bajban levő helyett valaki más tette a fogadalmat, akkor rendszerint mind a ketten eljönnek: a gyermek anyja fogadalmára valóra váltására a következő napok egyikén fiával együtt útnak indult a remeték budai Szent Lőrinc egyházába;²²⁴ egy tiszteletre méltó óbudai asszony lányáért tett fogadalmat, s az

²¹⁰ H69: ipse devoto animo sepissime Sanctum Paulum... invocasset

²¹¹ H6: cum... lachrymis pro sua liberatione... acclamare

²¹² H8: orationes devotius prosoluisset

²¹³ H7: genetrix sua levans... brachy expansis et... lamentabiles voces dabat

²¹⁴ H64: propinqui sui ad Sanctum Paulum devovissent

²¹⁵ F6: subito mortua fuit ad cuius extinctum cadaver... mater... vovit... reor spiritus S. Paulum supplex precabar

²¹⁶ H57: ipse etenim prius adhuc Bude existens voverat visitare Sanctum Paulum. Sed distulerat perficere. Accrescentibus doloribus votum de novo emisit personaliter Sanctum Paulum visitare et de prioris voti fractione penitens

²¹⁷ H71: sanctorum meritis videlicet Pauli Primi Heremite et Joannis Elemosynary emisit votum

²¹⁸ F24: votum vovens Deo Caeli

²¹⁹ H2: namque hoc miraculum fuit patratum anno Domini 1485. Sed parentes prefati pueri pre inopia sue paupertatis quasi per quinquennium vota sue explere non potuerunt

²²⁰ H7: die dominica infra octavas nativitatis virginis Marie

²²¹ H42: in festo Vvalpurge virgini vota persolventes

²²² H48: in die Beati Georgii veniens

²²³ F24

²²⁴ H5: mater pueri ut votum emissum solveret postero die eius diei unacum filio itineri accincta ecclesiam S. Laurentii fratrum heremitarum in monte Bude

egészséges lányt elhozta a szent ereklyéhez;²²⁵ a fogadalom teljesítésének bizonyosságként a gyermeket megmutatták a szülők;²²⁶ a szülők a meggyógyult gyermeket is felmutatták Istent dicsőítve;²²⁷ a fogságba esett fiúért anyja tesz fogadalmat, az kiszabadul, és az anyja eljön vele együtt Istent és Szent Pált dicsőítve.²²⁸ Így tehát világossá válik, hogy ezekben az esetekben a fogadalom teljesítéséhez mintegy bizonyítékként szorosan hozzá tartozik a megmenekült bajbajutott bemutatása. Figyelemre méltó az is, hogy a feljegyzésekben nincs nyom a fogadalmaknak csoportos, közösségi zárandoklatok, társulati búcsújárások formájában történő teljesítésére. A legtöbb esetben csak a beteg rokonai, esetleg szomszédai, a fogadalmat tevők és köszönetet mondók kis csoportjai indulnak a kegyhely felkeresésére. Ugyancsak hiába keresünk adatot az ún. képvisleti zárandoklatokra, amelynek során valaki helyett más jön el teljesíteni a fogadalmat. Ez onnan érthető, hogy ekkor a szentségek (gyónás, áldozás) felvétele mintegy feltétele, természetes velejárója a zárandoklatoknak, s így az általános gyakorlat az volt, hogy mindenki maga jött el teljesíteni a fogadalmat. Mindössze egyetlen adatot találunk arra vonatkozóan, hogy a közösen tett fogadalmat a többiek helyett egyvalaki jön el teljesíteni: 12 fogságba esett ember közösen megtanácskozta, megfogadják, hogy meglátogatják Szent Pál ereklyéjét. Közülük az egyik, Mihály jött el teljesíteni a fogadalmat.²²⁹ Az egyszerre több kegyhelyet érintő zárandoklatoknak egy út alkalmával több hely felkeresése volt a célja: valamely beteg ember meglátogatta a Boldogságos Szűz óbudai egyházát, majd Alamizsnás Szent János, aztán Remete Szent Pál, végül Kozma és Damján ereklyéjét.²³⁰ Ezek a kegyhelyek még további négy leírásban szerepelnek, ami különös kedveltségüket bizonyítja.²³¹ Egy alkalommal utalás van arra, hogy egy bizonyos *scholaris* ezeken a helyeken kívül még Szent Gellért vértanúhoz is elment.²³²

A feljegyzések jól tükrözik a búcsújárás különböző szokásait, a fogadalom teljesítésének a rítusait. Ezek közül különösen figyelemre méltó a búcsújárást megnehezítő

²²⁵ H12: quedam honesta femina de veteri Buda... voto facto... attulit... protinus sanata... parvula ad reliquias sancti patri

²²⁶ H16: parentes... voto satisfacere cupientes... puerum... presentaverunt

²²⁷ H36: parentes... voto satisfacientes eundem puerum presentaverunt et Deo laudes persolvere

²²⁸ H50: genetrix... vovit filium suum carissimum ad tumbam Sancti Pauli deferre... e carcere liberatus... genetrix... simul cum filio venit et Deum ac sanctum Paulum glorificando

²²⁹ H27: duodecim homines captivassent... consilio communi votum fecerunt visitandi reliquias sancti Pauli... Unus tamen ipsorum videlicet Michael Prefatus... votum impleri venit

²³⁰ H76: quidam incumbens... vovit se visitaturum ecclesiarum Beate Virginis supra veterem Budam fundatam tandemque Beatorum Joannis Elemosynary ac Pauli Primi Heremite et Cosme Damianique ac in eiusdem locis... — A Boldogságos Szűz óbudai egyháza (Alba Ecclesia) eredetileg plébániatemplom volt, majd az óbudai prépostság fennhatósága alá került. 1480-ban Mátyás király a prépostság hanyagságára hivatkozva IV. Sixtus pápától kieszközölte, hogy a templomot a pálosok kapják meg, akiknek a romos templom helyett újat épít. 1493-ban II. Ulászló a pápai engedélyt megerősített és a plébánia megszüntetését kéri. Ezt VI. Sándor pápa 1499-ben engedélyezi. A templom mellé 1493-ban pálos kolostor épült (*Documenta Artis Paulinorum* I. Budapest 1975 144.). Alamizsnás Szent János testereklyéjét Mátyás 1481-ben ajándékba kapta a török szultántól és a királyi kápolnában helyezte el, ami mellé prépostságot is létesített. Kozma és Damján ereklyéje nyomtalanul eltűnt pesti kápolnájukban lehetett (*Zolnay László*: i. m. l. 8. j. 255–259.).

²³¹ H77, 78, 80, 82

²³² H82: necnon sancti Gherardi martyri.

körülmények leírása, amelyek a cselekmény bűnbánati jellegére utalnak: süveg, kenyér, táskák vagy más útravaló nélkül, egy szál bottal kelt útra.²³³ Bebek Imre fogadalma szerint az ereklyét vivő menetben ment a kolostorig, alázatos ruhát öltött, fedetlen fővel, gyalog, kezében gyertyát tartva indult a szent ereklye után.²³⁴ Ez az utóbbi leírás már a fogadalom teljesítésének ünnepélyes körülményeit is megemlíti, ezzel hangsúlyozza annak kultikus jellegét.

A kultusz középpontja a szent ereklyéje, a gyógyulások egy része a szent tér középpontjában, a koporsó közelében történik: az a gyermek, aki egy hétig még anyja emlőjét sem fogadja el, Szent Pál ereklyéje előtt kétszer anyja emlőjéből magához veszi a tejet;²³⁵ egy bizonyos Ceglédről való Balázs eljött az ereklyéhez, aki ott elmondott könyörgése után azonnal jobban érezte magát, és a fogadalom következtében teljesen meggyógyult;²³⁶ egy bizonyos sánta ember, amikor a sírhoz ért, meggyógyult;²³⁷ a fehérvári Caydal Antal Imre nevű gyermekét szülei félholtan vitték Szent Pál sírjához. Ekkor a gyermek anyja karjából a földre ugrott, és megállt a saját lábán.²³⁸ A fogadalom teljesítése közben a sír körüljárása a leggyakrabban említett kultikus cselekvés: többször térdén állva körüljárja Szent Pál sírját;²³⁹ egy másik asszony a már meggyógyult hétéves lányával együtt járja körül a sírt;²⁴⁰ mindkét kezében öt háromágú gyertyát tartva ment a szent ereklyéhez, és a gyertyákkal térdet hajtott.²⁴¹

Az ereklynél történt gyógyulást – mintegy azt elősegítendő – néhány leírásban sajátos kultikus cselekvés előzi meg. Ilyen például a sír, az ereklye megérintése. Más összefüggésben már említettük az ereklye őrzőjének az esetét, aki hegyi kristályt tett a koporsóra a szent kezének körülbelüli helyéhez közel, s ehhez érintette beteg végtagjait. Hogy ez nem egyedüli alkalom volt, bizonyítja annak a váradi asszonynak az esete, aki térdét nem tudta behajlítani, s eljőve Szent Pál kápolnájában a koporsót megérintette, és azonnal meggyógyult, majd a koporsót térdén állva többször körüljárta.²⁴²

A fogadalom teljesítéséhez néhány esetben különböző adományok, felajánlások is tartoznak. Ezekre gyakran csak általános utalás történik: votivot emeltek,²⁴³ egészsége

²³³ H1: nec pilleum, nec panem, nec capsellam vel viaticum curans solo baculo cui inniteretur

²³⁴ Gy1: processionem fratrum cum sancta reliquia usque monasterium committaretur... humili veste indutus, nudo capite, ad peder, lucernam accensam in manibus gestans cum magna devotione post sanctam reliquiam profectus est

²³⁵ H4: antequam ad reliquias sancti Pauli presentarent bina vice mammarum maternarum suscepit lactamina

²³⁶ H8: ad tuas sanctas reliquias venire si tuis meritis intercedentibus sanari mereretur statim melius habere cepi et continuo ad votum sanatus sum

²³⁷ H13: quidam claudus... quo cum pervenisset ad tumbam sanatus

²³⁸ H40: puer Emericus Antonii Caydal Albensis filius... parentes... ad tumbam semimortuum detulissent... idem puer de gremio matris prosiliens stetit super pedes suos

²³⁹ H71: pluribusque vicibus ibidem tumbam sancti Pauli flexis genibus circuiens

²⁴⁰ E7: cum filia septenni tumbam circumeuntem

²⁴¹ H11: veniens... in manibus quinque cereos triplicatos accensos... cum dictis cereis incensis ad reliquias sanctas fuisset admissu ipsos cereos flexis genibus

²⁴² F26: venit... in capella S. Pauli tetigit tumbam, mox sanata multis vicibus genu nixa circuiuit sepulchrum

²⁴³ H2: perduxerunt votive (így!)

jeleit hátra hagyta;²⁴⁴ keze írásával felgyógyulásáért jótéteményeket hagyott hátra;²⁴⁵ oltalmazásának jeleit a koporsó előtt hagyta;²⁴⁶ felajánlásokat téve;²⁴⁷ a gyermeket a felajánlásokkal együtt felmutatták.²⁴⁸ A pontosabban meghatározott adományok között háromféle — érték, szimbolikus jelentőség és emlékjelleg alapján elkülöníthető — tárgycsoportot találunk. Külön csoportot alkotnak a betegségre, bajra, gyógyulásra szimbolikusan utaló, bizonyító jellegű tárgyak: a dolog emlékezetűl a botot, amivel jött, más csodák jelei közé a falra akasztotta;²⁴⁹ azt a vas nyilat, amit hat évig a testében hordott és kijött belőle, a betegség jeleként felmutatta.²⁵⁰ A viasz kultikus szerepére, a tárgyak emlékjellegére utalnak a következő megjegyzések: viaszképet ajánlott fel;²⁵¹ viaszból formált lábat hagyott itt.²⁵² Számos esetben ún. lelki áldozat kíséri a fogadalom teljesítését: Remete Szent Pál tiszteletére 15 Miatyánkot és ugyanannyi Üdvözlégy Máriát mondott el;²⁵³ évente egy énekes misét mondott Szent Pál tiszteletére, és bőséges felajánlásokat tett;²⁵⁴ a szentek (Szűz Mária, Remete Szent Pál, Alamizsnás Szent János, Szent Kozma és Damján) tiszteletére misét mondott.²⁵⁵ A felajánlások anyagi értékük alapján meghatározható csoportjába sorolható annak a földművesnek az ajándéka, aki más felajánlások mellett élelmiszert hozott.²⁵⁶ Különleges felajánlásnak számít Mátyás király már említett adománya, aki miután Moldvában győzelmet aratott Ali bég serege fölött, hálából pápai engedéllyel Remete Szent Pál szerzeteseinek adta a zsámbéki Keresztelő Szent János tiszteletére emelt premontrei prépostságot.²⁵⁷

A gyógyulások időpontjára és lefolyására vonatkozó adatok lehetőséget adnak egyrészt annak a felfogásnak a megközelítésére, amely a segítségül hívott szentnek a gyógyulásban játszott szerepéről volt elterjedve, másrészt felvilágosítással szolgálnak a betegnek a gyógyulást megelőző és ezt követő állapotáról. Gyakran megtudjuk például, hogy a gyógyulás melyik napszakban történt: amikor az éj közepe eljött;²⁵⁸ amikor a szerzetesek a vesperást énekeltek;²⁵⁹ az éj közepén a matutinum harmadik olvasmánya alatt.²⁶⁰ Más esetekben az éven belül azt a napot rögzítik, amikor a csoda történt: hús-

²⁴⁴H22: insignia sue sanitatis ibidem reliquerunt

²⁴⁵H80: cyrographo suo ... beneficium percipienda sanitatis promisit

²⁴⁶H86: signa sue sospitatis illic ante tumbam relinquens

²⁴⁷H7: cum oblationibus deferens

²⁴⁸H16: puerum cum oblationibus presentaverunt

²⁴⁹H9: pro huius rei memoria hunc baculam cum quo huc veni inter alia pignora miraculorum perietis appendatis

²⁵⁰H84: ferrum istac presentavit in signum sue curationis

²⁵¹H12: oblata imaginem ceream

²⁵²H14: pedum suorum in cera figurata reliquit

²⁵³H4: merita gloriosissimi Pauli Primi Heremite quantotius orationes XV Pater Noster et

totidem Ave Maria ... inquit

²⁵⁴H57: fecit ... unam missam solenniter decantare ad honorem sancti Pauli cum copiosa oblatione

²⁵⁵H78: ad honorem sanctorum ... missam celebrari facere

²⁵⁶H72: agricola ... agens elemosynam et oblationem faciens

²⁵⁷F28: Symbolum gratitudinis suae erga Divum, fuit nobile Claustrum S. Joannis Baptistae de Sambok, Paulino Ordini cum facultate Sedis Apostolicae, extincto Praemonstratensis praepositurae titulo collatum

²⁵⁸H1: medie noctis tempore advenisset

²⁵⁹H40: ecce tempore quo a fratribus vespere cantabantur

²⁶⁰E6: media enim nocte sub tertia lectione matutini

hagyókedd környékén;²⁶¹ húshagyókor;²⁶² Szent Jakab apostol ünnepén.²⁶³ Legtöbbször azonban relatív módon, a megszabadulást keresők cselekedeteihez, a fogadalomtételhez viszonyítva közlik a feljegyzések a segítség időpontját: abban a pillanatban, amikor ezeket a szavakat (ti. a fogadalom szavait) kimondta;²⁶⁴ amikor a fogadalmat tette, azonnal könnyebben érezte magát;²⁶⁵ a fogadalom elmondása után azonnal jobban érezte magát;²⁶⁶ fogadalmat tett és azonnal meggyógyult;²⁶⁷ a szülők fogadalmat tettek gyermekükért, aki azonnal meggyógyult.²⁶⁸ Számításon kívül hagyva a lehetőséget, hogy az adományok felajánlása már a fogadalomban is szerepelt, a leírások jól tükrözik a kívánt segítséget és a felajánlások közötti kapcsolat kettős — jogi, adokapok, illetve hálaadó — jellegét. Egyes esetekben ugyanis az adomány felajánlása csak a teljes gyógyulás után történik;²⁶⁹ más alkalommal viszont a felajánlás megelőzi a gyógyulást.²⁷⁰ A segítségül hívott szent hatását, a bekövetkező gyógyulás körülményeit, a betegség eltűnésének jeleit szemléletesen érzékeltetik az ilyen megjegyzések: a fogadalom után látták, hogy a vászonba beletekert (már halottnak hitt) gyerek megmozdul;²⁷¹ az ereklje után indult, és ekkor minden fájdalma megszűnt.²⁷²

A segítség csodálatos voltát húzzák alá azok az utalások, amelyek a gyógyulással kapcsolatban álomban, látomásban kapott tanácsokra, jelekre, álomban történt gyógyulásra (inkubációs álomra) vonatkoznak: mintha mély álomból ébredt volna fel, és azonnal felállt;²⁷³ a halott mintha nehéz álomból ébredt volna fel, megszólalt;²⁷⁴ miután a halálán levő rossz szerzetes magához tért, körülnézett a jelenlevőkön, és azt mondta: testvérek, elkárhoztam volna, ha a ti könyörgésekre egy bizonyos tiszteletre méltó öreg remete fehér ruhában az ördögöket el nem űzte volna engem megerősítvén, és a hegy tövéhez nem vezetett volna, mondván, nézz a hegyre! Fölnéztem és a hegy tetején láttam rendünk szerzeteseit örvendezve énekelni.²⁷⁵ Egyedülálló a szerzeteseket üldöző diósgyőri várkapitány esete, akinek az ágyban fekvé jelent meg Szent Pál tiszteletre méltó ősz öregemberként, fehér ruhában, a kezében botot tartva. Ránézett és így szólt hozzá: alszol-e, zsarnok? Ej te gonosz ember, te istentelen, miért kínozd a

²⁶¹H23: circa carnisprivium

²⁶²H41: in carnisprivio

²⁶³H70: in festo Sancti Jacobi apostoli

²⁶⁴H9: statimque verba ista protuli

²⁶⁵H10: voto emisso statim levius sensi

²⁶⁶H11: facta ... voti promissione statim melius sensi

²⁶⁷H15: votum emittens statim sanata est

²⁶⁸H16: parentes ipsius votum fecerunt ipsum puerum huc deferendum continuo sanatus est

²⁶⁹H12, 14, 72

²⁷⁰H4, 57, 78

²⁷¹H2: viderunt, eum licet intra lintheamina ligatum se ut poterat hinc inde moventem

²⁷²Gy1: post sanctam reliquiam profectus est et deinceps omnis dolor ... ab eo procul aufugit

²⁷³H7: quasi de gravi somno evigilans excitata surrexit

²⁷⁴F27: quasi de gravi somno evigilans ... respondit

²⁷⁵F29: tandem ... e lethargo evigilans moribundus ... praesentes circumspiciens omnino aiebat de salute mea actum fuisset fratres nisi vestra oratione venerandus quidam Senex, habitu Eremitico indutus, nive candidior pulsus daemonum spectris, memet confortando, ad radicem montis perduxisset; cum addito: suspice montem! Suspexi ego et vidi ... inquam fratres Ordinis nostri in Supercilio montis cantica laetitiae depromentes

fiaimat? Nem maradsz büntetlen, mert azonnal megverlek a kezemmel és végül el fogsz veszni.²⁷⁶

A fogadalom teljesítéséhez tartozik végül a csoda elmondása, a történt események közzététele, kihirdetése, promulgációja. Végző soron ez volt a följegyzések alapja, ami nélkül a mirákulum-följegyzések nem is jöhettek volna létre. A promulgáció személyes formája az események egyszerű elmondása: egyre több alkalommal mondta el a dolgot;²⁷⁷ több emberrel együtt, mindkét nemű és különböző állapotú emberek előtt hitelt tanúbizonyságot tettek;²⁷⁸ az ereklyét nagy hittel dicsérte nekünk és még sokaknak;²⁷⁹ a néppel együtt imádkoztak, akik a történeteket teljesen ismerték;²⁸⁰ ott sok ember és a szerzetesek előtt előadták azt, ami Isten kegyelméből történt;²⁸¹ eljöttek a sírhoz a történeteket nyilvánosan elmondani.²⁸² A promulgáció másik, hivatalos formája az, amikor nem egyszerűen a nép előtt, hanem nagyobb hitelt érdemlő, szavahihető személyek előtt mondják el a történeteket: kijött a kápolnából és a szerzetesek előtt hálát adva elmondta, mi történt;²⁸³ az ereklye meglátogatása után kolostora szerzetesei és valamely nemes emberek előtt elmondta;²⁸⁴ dicséretet mondok a szerzetesek és sok előkelő személy előtt;²⁸⁵ a tényt minden szerzetesnek elmondta.²⁸⁶ A promulgáció hivatalos formájához számíthatók azok az esetek is, amikor leírják az eseményeket: egy iratot írt;²⁸⁷ keze írását a falra függesztette.²⁸⁸

Néhány leírás befejező részében utalást találunk arra is, hogy a csodának milyen hatása volt annak további életére, akivel az eset történt: ez a gyermek mindmáig Isten beleegyezésével és a legboldogabb Pál segítségével éli a nagyon remélt életét;²⁸⁹ ez a nemes nagy örömmel ment haza;²⁹⁰ az ereklye őre ezt a gyereket (ti. akivel a csoda történt) évek múlva megismerte, és a gyerekekre az élők között emlékszik.²⁹¹

²⁷⁶F31: in strato suo iacenti et... apparuit Sanctus Paulus senex venerandae canitie, in habitu albo scipionem in manibus tenens et torvo vultu asciapiens, eum sic allocutus est: Dormis inquit Tyranne? Ah! Tu dierum malorum, cur vexas filios meos tu impie? Non evades impune, sed statim de manu mea affligeris, et in fine peribis.

²⁷⁷H76: magis ac magis in dies laboravat publicari... factum

²⁷⁸H2: ubi nobis aliisque pluribus utriusque sexus et conditionis hominibus factum narraverunt devotione

²⁷⁹H3: ubi sanctissimum reliquium... cum maxima devotione nobis et multis aliis glori-
ficavit

²⁸⁰H5: populoascultanti perorare qui cum rem gestam ad plenum tenerent

²⁸¹H7: coram magna populi multitudinem fratribus presentavit factum rettulit Deoque clementissimo

²⁸²H31-32: ad tumbam... venientes... factum publicare

²⁸³H8: exiens de capella coram fratribus... cum maxima gratiarum actione... remeavit

²⁸⁴H9: post visitationem reliquiarum sanctissimi Pauli coram fratribus eiusdem monasterii et quibusdam nobilibus cepit dicere

²⁸⁵H11: dilatare volo coram fratribus et pluribus sublimibus personis vociferans

²⁸⁶H61: factum omnibus fratribus enarravit

²⁸⁷H75: libellus conscripsit

²⁸⁸H78: propria manu scripturam parietis annecti se promisit

²⁸⁹H4: qui puer etiam nunc usque Deo annuente et beatissimo Paulo suffragante vita fungitur peroptata

²⁹⁰H6: ipseque nobilis cum maximo gaudio ad propria remeavit

²⁹¹E4: custos... qui annorum decursu dicta posteritati consignarunt adhuc puerum inter vivos conversari meminere

A kultusz fenomenológiája után a hermeneutikus megközelítés keretében sor kerül az ereklyetisztelet térbeli és időbeli elterjedésének a megrajzolására. A kultusz földrajzána, a kegyhely vonzáskörének a megállapításához a zarándokok származási helyét vesszük alapul. A följegyzések azonban nem minden esetben közlik, hogy pontosan honnan jött az illető. Néha semmit nem mondanak, más esetekben pedig csak általános utalásokkal azt a tájegységet nevezik meg, ahonnan a zarándok érkezett; Horvátországból;²⁹² Zálából;²⁹³ Erdélyből;²⁹⁴ Csanád környékéről;²⁹⁵ a Tisza vidékéről;²⁹⁶ a pécsi püspökségből.²⁹⁷ A 98 esetből 65 alkalommal adják meg a helységek nevét, ez 43 különböző helységnevet jelent. Ezek közül azonban ötöt nem sikerült azonosítani, így tehát összesen 38 helynevet és 60 önálló zarándokot jelentő esetet vetítettünk térképre. Az így kapott térképen már az első pillantásra szembetűnik, hogy Budaszentlőrinc szinte az egész országra kiterjedő kapcsolatokkal rendelkezett. Feltűnő, hogy a származáshelyek Budaszentlőrinc körül nem különböző sűrűségű koncentrikus körökben helyezkednek el, mint általában a helyi jelentőségű búcsújáróhelyek esetében. A származáshelyek szóródása arra enged következtetni, hogy Szent Pál ereklyéje az egyik legjelentősebb kultuszközpont volt abban az időben, ha ugyan nem a legjelentősebb. Ezt támasztja alá az is, hogy ekkor a legtávolabb fekvő származáshelyek közül több – így például Kassa, Várad, Újlak – maga is jelentős kegyhelynek számított. Ezek közül is kiemelkedik az európai hírű Várad példája, ahonnan heten zarándokoltak el Budaszentlőrincre (3–4. melléklet).

A vallomástevők származási helyével együtt följegyzett esetek közül a zarándokoknak csaknem a fele városi településről jött. A térképről jól leolvasható, hogy ezek a városok – piacközpontok lévén – a környező kisebb települések felé is közvetítő szerepet játszottak az ereklye hírével illetően. A viszonylag kis esetszám sajnos nem ad lehetőséget a középkori infrastruktúrát érintő számításokra, a jelentősebb kereskedelmi útvonalak közvetítő szerepének meghatározására. A csodatevő ereklye hírével közvetítő tényezők közül a térkép alapján a legjelentősebbnek látszik az a tény, hogy a kegyhelyet gondozó pálos szerzeteseknek csaknem az egész ország területén voltak kolostoraik. Az 1526 előtti pálos kolostorok elterjedési térképének és a zarándokok területi megoszlásának összehasonlításából kitűnik, hogy a pálos kolostorok vonzásköre, közvetítő funkciója meghatározó szerepet játszott a kapcsolatok kialakulásában. Különösen jól látható ez a Dunántúlon és a Felvidék déli részén, ahol a kolostorok sűrűsége nagyjából fedi a származáshelyek megoszlását. Ezt mutatja a Váradról és a Várad környékéről jött zarándokok viszonylag nagy száma is, ami az ott működő pálos kolostorral hozható összefüggésbe.

A zarándokok társadalmi állapotának és származáshelyének összevetéséből megállapítható, hogy a zarándokok általában jól tükrözik az adott hely lakosságának összetételét: Szeged mezővárosból egy cipész jött el,²⁹⁸ a bencés apátsággal rendelkező Pécs-

²⁹²H41: de Croacia

²⁹³F24: de Zala

²⁹⁴H35: in Transsilvania

²⁹⁵H52: provinciam Chanadinem

²⁹⁶H69: partes Ticie fluminis

²⁹⁷H79: dyocesis Quinqueecclesiensis

²⁹⁸H3: artefutor vö.: E9, F9: arte cerdoni

3. melléklet
A helységek szerinti megoszlás

Név	Megye	Fő	Forrás	Megjegyzés
1 Berenhida (Berenhyda)	Veszprém	1	H39	Cs III. 222: Berény
2 Biharvárad (Biharvvarad)	Bihar	1	H68	Gy I. 603
3 Buda	Pilis	3	H7, 63, Gy1	
4 (Budaszentlőrinc)	Pilis	1	H73	
5 Cegléd (Chegleed)	Pest	1	H8	
6 Csanád (Chanadino)	Csanád	2	H48, 52	
7 Debrecen (Debreczen)	Bihar	2	H49, 50	
8 Eszlér (Eczleer)	Szabolcs	1	H19	
9 Écs (Eech)	Győr	2	H45, 46	Cs III. 547 „circa provinciam Gevvr”
10 Karos (Karus)	Zemplén	1	H5	Cs I. 351. „in comitatu Zempleniensis in ripa fluvii Dicia diocesis Agriensis”
11 Kassa (Cassovia)	Abaúj	1	F25	
12 Kálló (Callay)	Nógrád	1	H16	Cs I. 100.
*Kárasz (Karas)	Somogy,	1	H67	Cs II. 617, Cs I. 517.
	Szabolcs			
13 Kéked (Kkes)	Baranya	1	H33	Gy I. 323 „in Baranya”
14 Kolozsvár (Kolavvaar)	Kolozs	1	H25	
*Koppány (Coppam)	Veszprém,	1	F21	Cs III. 239, Cs II. 498.
	Baranya			
15 Körtvélyes (Kertroelyes)	Baranya	1	H2	Gy I. 332. „penes Danubium in Baranya Diocesis Quinqueecclesiensis”
16 Leperd	Somogy	2	H31, 32	Cs II. 625: Lepled „simigiensis”, Ortva 1892, I. 263. Wapurd-ot a tolnamegyei Leperd pusztával azonosítja Szakcs közelében.
17 Leroyd	Baranya	1	H26	Gy I. 305.
18 Maloncsa (Maloncha)	Somogy	1	H1	Cs II. 627. „diocesis Quinqueecclesiensis”
		1	H47	
*Melcser (Melchery)		2	H12, 70	
19 Óbuda (Veteri Buda)	Pilis	1	H20	
*Perilen		3	H4, 61, 74	
20 Pest (Pesth)	Pest	1	H9	
21 Pécsvárad (Pechvvarad)	Baranya	1	H71	
21/a Pétervárad (Vvaradinus Petri)	Szerém	1	H55	Cs I. 172. „in castro”
22 Radostyán (Ragistyan)	Sáros	1	H64	Cs I. 178.
23 Sajónémeti (Sayanemethy)	Borsod	2	H42	Cs I. 146.
24 Sid (Syda)	Gömör	1	H27	
*Szántótelek (Zantotelek)		2	H3, 88	
25 Szeged (Seged, Zeghed)	Csongrád	1	H30	
26 Szekszárd (Zvgzaard)	Tolna	1	H37	Gy I. 390. „prope Gara”
27 Szentmárton (Szentmätny)	Baranya	3	H21, 40, 53	
28 Székesfehérvár (Alben)	Fejér	1	H24	
29 Tata (Thata)	Komárom	4	H38, 44,	
30 Temesvár (Temesvvaar)	Temes		58, 59	
31 Tiszavarsány (Thyzavvarsan)	Külső-Szolnok	1	H11	
32 Tolna	Tolna	1	H56	
33 Ujlak (Vylak)	Bács	1	H34	Gy I. 242.

3. melléklet folytatása

Név	Megye	Fő	Forrás	Megjegyzés
34 Várad (Varad, Vvarad)	Bihar	8	H10, 14, 54, E6, F22, 23, 26	
35 Vés (Vvesevv)	Heves	1	H62	Cs I. 74. „penes Tyciam”, „Vaciensis Diocesis”
36 Zágráb (Zagrab)	Zágráb	1	H65	
37 Zombor	Zemplén	1	H22	Cs I. 367.

váradról egy pap,²⁹⁹ a kifejezetten falusi jellegű Kárasz villa-ról és Zalából egy-egy földműves.³⁰⁰ Pestről egy polgár³⁰¹ és egy világi írástudó³⁰² jutott el Budaszentlőrincre, Zágrábról egy polgár,³⁰³ Budáról egy a pálos rendhez kapcsolódó személy,³⁰⁴ egy kézműves³⁰⁵ és egy magas rangú állami tisztségviselő,³⁰⁶ Leperdről és Écsről két-két helyi nemes.³⁰⁷ Nem véletlen az sem, hogy a származáshelyek közül az egyik legtávolabb fekvő Váradról egy egyházi személy,³⁰⁸ egy nemes³⁰⁹ és egy szűcs³¹⁰ zárandokolt el Budaszentlőrincre. A távolabb fekvő helyekről általában magasabb társadalmi állapothoz tartozók érkeztek, de még a viszonylag közel, ugyanakkor elzártabbban fekvő, rosszabb útviszonyokkal rendelkező kisebb településekről is eljutottak néhányan az alacsonyabb társadalmi állapotúak közül.

Az erekléhez zárandoklók társadalmi állapotát a 98 esetből 49 alkalommal tudjuk meg a följegyzésekből. Számításba véve azt a szubjektív tényezőt, hogy nem minden esetben lehetett egyforma indítás a történetek elmondására — a városiakok vagy a nemesek például szívesebben adhatták elő az eseteket, mint a földművesek —, ez a szám csak korlátozott mértékben ad lehetőséget a zárandokok általános társadalmi összetételének megállapításához. Eszerint a legnagyobb számban a felsőbb társadalmi réteg, a nemesség van képviselve a zárandokok között (14).³¹¹ Őket követik a papi hivatásúak

²⁹⁹ H9: sacerdos vö.: E12, F12: presbiter

³⁰⁰ H67: rusticus

³⁰¹ H4: civis

³⁰² H74: scholaris

³⁰³ H65: civis

³⁰⁴ H7: confrater

³⁰⁵ H63: mensator vö.: E1, F1: arcularius

³⁰⁶ Gy1: magnificus in curia regis

³⁰⁷ H31–32, H45–46: nobilis

³⁰⁸ H10: sacerdos capellanus

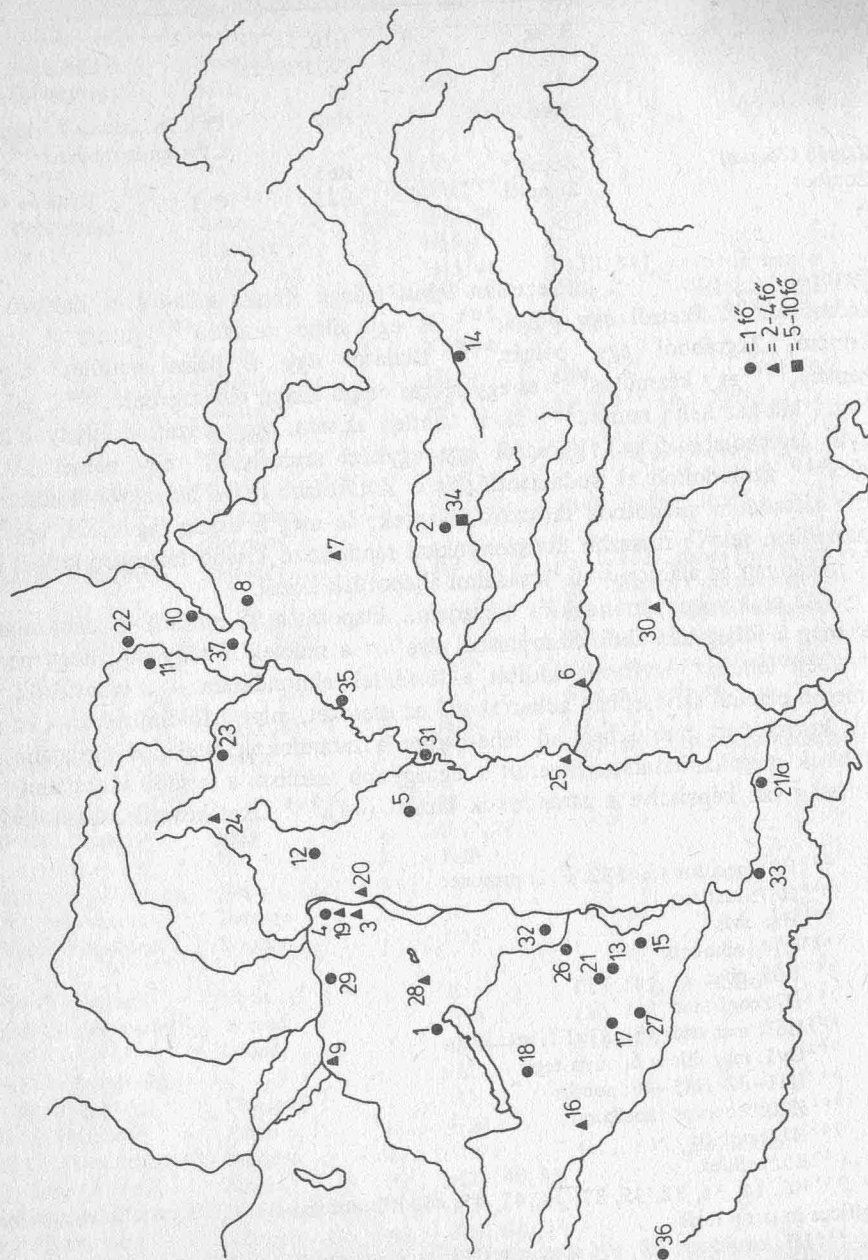
³⁰⁹ H14: nobilis

³¹⁰ E6: pellifex

³¹¹ H6, 14, 31, 32, 35, 37, 38, 41, 45, 46, E7: nobilis, H87, E20: castellanus nobilis; Gy1: magnificus in curia regis

³¹² H7: confrater; H9, 69: sacerdos; H10: sacerdos capellanus; H21, 34: clericus; H70: lector ecclesiae; H73: custos; H86, Gy2: frater conversus; F21: plebanus

³¹³ H3: artefutor; H4, 65: civis; H43: carnifex; H58, 59: iudex; H63, 68: mensator; F6: pellifex

(11),³¹² majd a városi polgárok és iparosok (9).³¹³ Hét világi írástudó³¹⁴ van a tanúságtevők között, öt paraszti foglalkozású,³¹⁵ kettő katona,³¹⁶ egy pedig szolgai állapotú.³¹⁷ A közelebből meg nem határozott vallomástevők legnagyobb része feltehetőleg a paraszti rétegből származott. A feljegyzésekben csaknem minden társadalmi réteg képviselve van, ami arra enged következtetni, hogy ezek vallásos magatartása jelentősen nem térhetett el egymástól.

A feljegyzések által felölelt időtartam 1422-től 1505-ig terjed. A források azonban nem folyamatosan közlik az adatokat, hanem a hitelesség szempontjai szerint szelektálva tárják eléink az egyes esetek leírását. Ezért a forrásokban található csodák időrendi megoszlása nem alkalmas a kegyhely látogatottságának a jelzett időszakban történő pontos megrajzolására. 25 esetben semmiféle támpontunk nincs az esetek időbeli elhelyezkedésére vonatkozóan. Egyedül az 1470–72 közötti időszakból rendelkezünk az esetek feltehetőleg összefüggő közlésével. Egyetlen más évben sem olyan magas a zárándokok száma, mint ekkor: 1470-ben 24, 1471-ben 9, 1472-ben 13 bejegyzést találunk. Ez a szám a környező évek adataihoz viszonyítva még akkor is magasnak tűnik, ha figyelembe vesszük a fogadalmakban akkor nagy szerepet játszó országos közállapotokat.³¹⁸ 1476–1486 és 1491–1499 között egyetlen esetet sem találunk az évszámmal is jelzett bejegyzések között, márpedig nehezen elképzelhető, hogy a zárándoklatok ekkor teljesen szüneteltek volna. A közbeeső időszakokban – néha egy-egy év kihagyásával – egy-két eset említésével találkozunk évente. 1490-ben összesen 10 eset följegyzésével találkozunk. Ezek az adatok tehát a kegyhely kisebb-nagyobb megszákításokkal az egész időszakban folyamatos virágzására engednek következtetni.

A zárándoklatok egy éven belüli intenzitásának megállapításához adnak némi segítséget azok a megjegyzések, amelyek a kegyhely felkeresésének évén kívül egy-egy ünnepnaphoz kötve a látogatás pontos idejét is közlik. Ezek a bejegyzések a zárándoklatra különösen alkalmas ünnepnapokon kívül – ha nagyon korlátozott mértékben is, de – következtetni engednek a zárándoklatok egy éven belüli intenzitására (5. melléklet).³¹⁹ Az adatok a leírásokban elszórva találhatók, így még megközelítően sem lehet megmondani, hogy ez a kép a vizsgált időszak melyik részére vonatkozik. Az összesített kép azt mutatja, hogy az év minden hónapjában érkeztek a zárándokok. Az esetek havonkénti megoszlása pedig arra enged következtetni, hogy a legtöbb látogató augusztus, szeptember és október hónapban érkezett.

Értékes következtetést lehet levonni a gyógyulás, a segítségkapás időpontjának számszerű összevetéséből. Az esetek 79%-ában a segítség a fogadalomtétel után azonnal,

³¹⁴ H74, 82: scholaris; H75, 78, 80, 81, 83: litteratus

³¹⁵ H53, 67, F24: rusticus; H72: agricola; H79: pauper

³¹⁶ H56: zoldus; H57: ductor exercitus

³¹⁷ H55: famulus cuiusdam nobilis

³¹⁸ Mátyás 1468-ban a cseh koronáért hadat üzen Podjebrádnak. 1469-ben a csehországi katolikusok Mátyást Olmützben cseh királlyá koronázzák, mire Podjebrád a lengyel királlyal szövetségre lép, és a cseh korona örökségét a lengyel trónörökösnek, Ulászlónak ígéri. A két éves háború lezárásaként Ulászló közvetítésével Mátyás békét köt Podjebráddal. A viszály 1471-ben ismét kiújul, amikor Podjebrád halála után a csehek Mátyás helyett Ulászlót választják királlyá.

³¹⁹ Az ünnepek meghatározásánál egy csaknem egykorú pálos breviáriumot hívtunk segítségül (Antonius de Tata comp.: Breviarium ordinis fratrum eremitarum O. Pauli Pr. Eremitae. Venetiae 1540 k.).

már ott a helyszínen bekövetkezik; az útközben történt gyógyulások az összes eset 5%-át teszik ki; a kegyhelyen, az ereklye felkeresése után történt gyógyulások aránya pedig 16%. Ezek az arányok jól érzékeltetik a zárandokok szándékát: a kérő és köszönő jellegű zárandoklatok aránya így tehát $16 + 5 = 21\%$ és 79% . A fogadalomtétel után azonnal bekövetkezett gyógyulások, a köszönő jellegű zárandoklatok nagy száma azt mutatja, hogy Budaszentlőrincen elsősorban nem gyógyulást kérni, hanem túlnyomórészt az eredményes gyógyulás után, a már bekövetkezett segítségért hálát adni, köszönetet mondani jöttek. Ez azt tükrözi, hogy ekkor már eltűnőben van az a koraközépkori elképzelés, amely szerint a szentek ereje helyhez kötött, hatásos segítségükre elsősorban földi maradványaik közelében lehet számítani, s ezért a zárandoklat előfeltétele a gyógyulásnak. A köszönő jellegű zárandoklatok túlsúlyra jutása a kérő zárandoklatokkal szemben a kegyhely megváltozott funkciójára enged következtetni: a köszönő zárandoklat annak az elképzelésnek a kifejezője, amely a segítségül hívott szentet bárhol meg tudja találni. A néhány útközben, fokozatosan történt gyógyulás viszont azt mutatja, hogy még érvényben van a koncentrikus szakralitás törvénye, amely szerint a kegyhelyhez közeledve a segítségül hívott szent hatását egyre erőteljesebben érezteti.

A kegyhely legfontosabb búcsújárás-képző tényezője az ott tisztelt szentnek, a kegyhelyen jelenlevőnek elképzelt ereje. Így a kegyhely patrónusa a kultusz speciális vonásainak a kifejezője. Ezt a speciális patronátust az mutatja, hogy egy adott helyen bizonyos kívánságcsoporthoz nagyobb arányban fordulnak elő, mint másutt. Így a fogadalmak okainak, a szent elé terjesztett kívánságoknak az aránya jellemző a vizsgált kegyhelyre, a búcsújárásra és a szent kultusztörténetére. Az így készített táblázatból kitűnik, hogy leggyakrabban a gyógyíthatatlannak vélt testi sérülésekkel (béna, néma, vak, süket) és a külső erőszak által bekövetkezett sürgősségi helyzetekben fordultak Szent Pálhoz segítségért (egyaránt $21-21\%$, 6. melléklet). Ez utóbbi kívánságcsoporthoz jól tükrözi az ország akkori közállapotait is: 1470–72 között 46 esetből 16 alkalommal zárandokolnak a török veszély, a cseh háború és különböző belső viszályok miatt Budaszentlőrincen. Egyenlő arányban fordulnak elő a fertőző betegségekre, az ideg- és elmebajokra, valamint a gyermekekre vonatkozó kérések ($8,2-8,2\%$). A fertőző betegségek közül figyelemre méltó a vérbaj viszonylag gyakori, 15. század végi előfordulása a zárandokok között. A gyermekek viszonylag nagy száma a demográfiai szerkezetet (a népesség kb. 1/3-a gyermek) tükrözte. Feltűnő még az ún. női bajokra és az állatokra vonatkozó kérések teljes hiánya. Úgy látszik, ezek a kérések a kisebb, helyi jellegű kegyhelyek vonzáskörébe tartoztak.

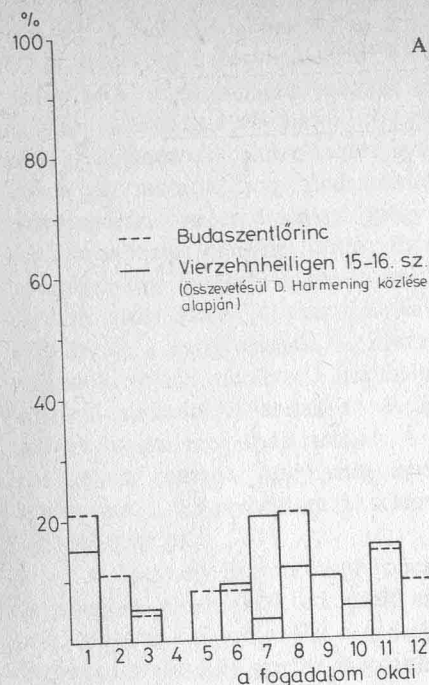
Az adományok statisztikája azt mutatja, hogy az esetek $83,6\%$ -ában semmiféle felajánlás nem történt (7. melléklet). 4 esetben a leírások nem részletezik az adomány jellegét. Ugyancsak 4 alkalommal értesülünk arról, hogy a sürgősségi helyzetre közvetlenül utaló tárgyat hagytak a kegyhelyen. Két-két zárandoklat hagyott ott viaszképet, tett misefölajánlást vagy egyéb, anyagi értéke alapján meghatározható adományt. Egy esetben van szó gyertya, illetve valamilyen jócselekedet felajánlásáról. Ez a megoszlás jól tükrözi azt a folyamatot, amelynek során az értékük alapján meghatározható adományokat fokozatosan felváltják a szimbolikus jellegű felajánlások, amik aztán az emlék jellegű adományoknak adják át a helyüket.

5. melléklet

A mirákulumok éven belüli megoszlása

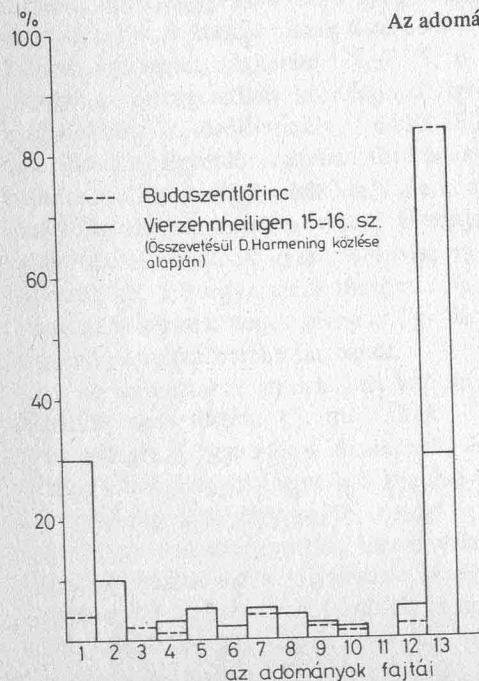
Ünnepnap			A zárandokok száma
Január	10	Remete Szent Pál	1
Február	1	Gratianus püspök	1
Március	—	—	—
Április	24	Szent György	1
Május	1	Valburga	1
	25	Orbán pápa	1
Június	29	Péter-Pál	1
Július	13	Szent Margit	2
	25	Szent Jakab	1
Augusztus	5	Nivis Mariae	1
	10	Szent Lőrinc	2
	24	Szent Bertalan	1
	28	Szent Pelagius	1
Szeptember	8	Nativ. Virg. Mariae	1
	14	Exaltatio S. Crucis	1
	20	Szent Máté ev. vigiliája	1
	21	Szent Máté evangélista	2
	30	Szent Jeromos	3
Október	13	Szent Koloman	3
	21	Undecim milium virginum	3
	28	Simon és Júdás vigiliája	1
	30	Mindenszentek vigiliája	4
November	13	Vigilia translationis S. Patris	1
	14	Translatio S. Patris	1
	23	Szent Kelemen	1
	30	Szent András	1
December	8	Conceptionis Mariae	1
	25	Nativitatis Domini	1
A változó ünnepeken			
		Penthecostes	1
		Carnisprivium	2
		Ascensio Domini	1

6. melléklet
A fogadalom okai

- 1 Gyógyíthatatlan megjelenésű testi sérülés (béna, néma, vak, süket)
- 2 Külső jelek alapján bizonyos testrészekre lokalizálható betegség
- 3 Belső bajok (szív, tüdő, has)
- 4 Női bajok (szülés, meddőség)
- 5 Fertőzés, láz, járvány
- 6 Ideg- és elmebajok
- 7 Szerencsétlenség, baleset
- 8 Külső erőszak (háború, fogság)
- 9 Szellemi, lelki szükség (bűn)
- 10 Állatok
- 11 Beteg: nem részletezett kérés
- 12 Gyermekek

7. melléklet
Az adományok fajtái

- 1 Nem részletezett adomány (votiv, oblatio)
- 2 Formátlan viasz, súly szerint
- 3 Viaszkép
- 4 Gyertya
- 5 Votivkép
- 6 Kép értékes anyagból (ezüst)
- 7 Otthagyt tárgyak a csoda bizonyítására (lánc, nyílhegy stb.)
- 8 Pénz
- 9 Szentmise, misealapítvány
- 10 Leleki jellegű följajlás (jó cselekedet, imádság)
- 11 Élő állat
- 12 Más részletezett adomány anyagi érték szerint (ruha, föld)
- 13 Nincs megadva

Az elemzés végére érve megállapíthatjuk, hogy Budaszentlőrinc az országos jelentőségű zarándokhelyeknek abba a csoportjába tartozik, ahol egy szerzetesrend által patronusként tisztelt szent ereklyéje volt a kultusz középpontja. A mirákulum-följegyzések számos új részlettel gazdagították nemcsak a kegyhely történetére, hanem az adott időszakra vonatkozó általános ismereteinket is. Ha néha úgy tűnt is, hogy az egyes eseteleírások pusztán apróságokat tartalmaznak, a kritikai vizsgálat során az eredeti hermeneutikai összefüggésből kiemelt mozaikkövek összeállításával egy rendkívül árnyalt, szemléletes, valóság-hű kép tárult föl előttünk. Ez a kép lényegében a középkor végén mozgásba lendülő vallásos élet átmeneti vonásait tárja elénk: a vallásos tudatban archaikus és új, az időben előre mutató elemek élnek együtt.³²⁰ Így például egyrészt nem találtunk nyomot a barokkban majd oly gyakorivá váló közösségi, csoportos búcsújárásra, a képvisleti zarándoklatra, s az egyszerre több helyet érintő zarándoklatok is a koraközépkor távolsági zarándoklatainak a maradványait őrzik. Az archaikus vonások közé számíthatjuk a koncentrikus szakralitás törvényét, valamint az értéke alapján meghatározható adományok jelenlétét is. Másrészt viszont a vallásos cselekményben bekövetkezett változásra utal a köszönő jellegű zarándoklatok túlsúlya a kérés szándékú zarándoklatokkal szemben, s ezzel állítható párhuzamba az emlékjellegű felajánlások megjelenése is.

Az így kialakult kép szinte magában hordja továbbrajzolásának szükségét, az összehasonlítás igényét más hasonló jellegű kutatásokkal. Sajnos azonban a magyar tudományosság még csak az elején tart a mirákulum-irodalom vizsgálatának, s nem rendelkezik az összevetésre lehetőséget nyújtó nagyobb mennyiségű adatfőltárral.³²¹ Pedig csak ennek a forráscsoportnak a részletes elemzése, mikrovizsgálatok sora teszi majd lehetővé, hogy előrelépjünk a középkori magyar népi vallásosság oly sokáig reménytelennek tartott kutatásában, s megfigyeléseinket beillesztjük az európai kultusz-történet általánosabb összefüggéseibe.

Knapp, Éva

LES MIRACLES DE SAINT PAUL L'ERMITE (Analyse de la description des miracles liés à la relique de Budaszentlőrinc)

(Résumé)

Les recherches relatives au culte des saints dans la Hongrie médiévale se heurtent aux plus grandes difficultés à cause du petit nombre de groupes homogènes de sources documentaires qui permettent l'analyse approfondie du culte de tel ou tel saint. En dehors des actes des procès en

³²⁰ Vö.: Mátyusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest 1971 257–274. és Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973 150–151.

³²¹ Árpád-házi Margit és Kapisztránói János szenttéavatási jegyzőkönyveit különböző szempontból vizsgálja Lovas Elemér: Árpád-házi Boldog Margit élete. Budapest 1939 és Mezey László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest 1955, illetve Fügedi Erik: Kapisztránói János csodái. Századok 111. évf. 1977 5. sz. 847–898. A pálos máriavölgyi kegyhely barokk kori mirákulum-följegyzéseit elemzi Pásztor Lajos: A máriavölgyi kegyhely a XVII–XVIII. században. Budapest 1943

canonisation de Marguerite de la maison des Árpád et de Jean de Capistran, en relèvent aussi les enregistrements des miracles liés à la relique à Budaszentlőrinc de saint Paul l'Ermite. C'est grâce à un des points du traité de paix de Turin à la fin de la guerre de quatre ans de Venise que le roi Louis le Grand acquit en 1381 cette relique du patron de l'ordre de saint Paul l'Ermite, unique ordre fondé en Hongrie. Après la déposition de la relique dans le monastère de cet ordre à Budaszentlőrinc, celui-ci est devenu un des plus importants centres religieux non seulement de l'ordre mais aussi du pays entier. En dehors des nombreux privilèges accordés par l'Eglise au monastère et des donations laïques, un témoignage en est fourni par l'enregistrement des miracles produits par la relique.

Les sources documentaires utilisées pour l'analyse révèlent différentes formes des traditions conservées dans la littérature des miracles. La plus importante des sources est l'œuvre de Valentinus de Hungaria (Bálint Hadnagy) intitulée *Vita divi Pauli*..., parue à Venise en 1511, et qui compte, sur le plan européen aussi, parmi les premiers livres imprimés sur les miracles. Les autres sources médiévales et baroques remontent, en partie, à cette œuvre, en partie à la tradition orale et à d'autres précédentes, de 1507, aujourd'hui déjà introuvable, et en partie à la tradition orale et à d'autres annotations manuscrites, inconnues déjà de nos jours. L'analyse dans leur ensemble des six sources documentaires nées à différentes époques est motivée, en dehors des sujets reliés entre eux, par la possibilité qu'offre leur confrontation critique d'éclaircir les corrélations qui existent entre elles. D'autre part elles se complètent à plusieurs points et permettent ainsi une interprétation plus complète de bien des données. L'époque à laquelle se rapportent les descriptions s'étend de 1482 à 1505, quant aux données numériques, nous avons pu analyser en tout les données de 98 cas.

L'étude commence par l'examen des caractéristiques de genre, de fond et de forme des descriptions de miracles. Les exigences du genre et le rôle attribué aux miracles imposent la nécessité de prouver l'authenticité ce qui, dans ces descriptions, se fait en général par la mise en relief des critères de l'authenticité et par la manière de rendre les choses. Dans ces textes il y a une grande richesse de formules différentes, servant à prouver les miracles, de formules typiques imprégnées au fil des narrations, et dans d'autres cas ce sont précisément les qualités individuelles du style, évitant les formules générales, qui produisent une plus grande fidélité à la vie réelle. La partie la plus passionnante de ces descriptions est constituée par les détails qui évoquent les causes des vœux; on y rencontre les maladies les plus diverses, les dangers de la vie quotidienne, captivité etc, et les miracles fournissent en outre un grand nombre de précieuses données concernant l'histoire culturelle. Une attention particulière est accordée aux circonstances dans lesquelles se font le pèlerinage au lieu saint, l'appel au secours du saint sous la protection duquel on se met, et le vœu. Les descriptions fournissent d'amples renseignements relatifs au délai et à la manière d'accomplir le vœu, au déroulement des pèlerinages. Elles reflètent bien les coutumes variées liées au pèlerinage et les rites de l'accomplissement des vœux. Les notes sur les circonstances de la guérison éclaircissent d'une part l'état du malade avant et après sa guérison, et de l'autre offrent la possibilité d'avoir une idée des conceptions répandues sur la rôle qu'avait joué dans la guérison le saint invoqué.

Après la phénoménologie du culte, l'étude contient une tentative, dans le cadre de l'approche herméneutique, d'esquisser la diffusion dans le temps et dans l'espace de la vénération des reliques. Pour déterminer la géographie du culte, la sphère d'attraction du lieu de pèlerinage, c'est le lieu d'origine des pèlerins qui sert de base. Sur la carte géographique établie ainsi il est remarquable que Budaszentlőrinc avait des relations étendues sur le pays entier. On y voit en outre que dans presque la moitié des cas, notés avec le lieu d'origine des déposants, les pèlerins étaient venus de villes qui, étant des centres de marché, jouaient un rôle d'intermède vers les localités moindres des environs, concernant la célébrité de la relique. D'un autre côté, la confrontation de la carte géographique des monastères de cet ordre d'avant 1526 et de la répartition selon les régions des pèlerins révèle que la sphère d'attrait et la fonction d'intermède de ces monastères avaient joué un rôle absolument déterminant dans l'évolution des relations. L'examen de la situation sociale et du lieu d'origine des pèlerins montre que les pèlerins reflètent en général bien la composition sociale de l'endroit en question. A ce propos il fallait évidemment tenir compte du facteur subjectif, notamment que tous les pèlerins n'avaient pas la même motivation pour raconter ce qu'il s'était passé, et ainsi les renseignements ne permettent que d'une façon limitée d'établir la composition sociale en général

des pèlerins. Des lieux plus éloignés venaient en général des personnes d'une situation sociale plus élevée, mais des localités moins importantes, relativement proches mais plutôt isolées et disposant de mauvaises conditions de communication, arrivaient également quelques personnes des classes sociales plus basses. Dans ces descriptions presque toutes les strates sociales sont représentées ce qui permet d'en déduire que leur comportement religieux ne devait pas différer considérablement.

Pendant la période concernée par les sources documentaires la répartition dans le temps des miracles ne se prête pas à présenter avec exactitude la fréquentation du lieu de la relique, vu que ces sources ne donnent pas des données continues, mais offrent la description des différents cas en opérant une sélection conforme au point de vue de l'authenticité. L'ensemble des renseignements permet de conclure que ce lieu de pèlerinage connaissait pendant toute cette période un épanouissement continu, avec, par moments, des interruptions et des essors. Le tableau offert de l'intensité des pèlerinages dans le cadre d'une année montre que les pèlerins venaient dans tous les mois de l'année, mais ils étaient le plus nombreux en août, septembre et octobre.

La comparaison numérique des dates de la guérison et de l'obtention de secours, la proportion des pèlerinages faits pour demander ou pour remercier montrent que les pèlerins venaient à Budaszentlőrinc moins pour demander la guérison, mais en majeure partie après le succès de la guérison, afin de rendre grâce pour le secours déjà reçu. Cette proportion montre bien que l'idée du haut Moyen Age est déjà en voie de disparition selon laquelle la puissance des saints est liée à un endroit, et on peut compter sur leur secours efficace en premier lieu dans la proximité de leur dépouille, aussi le pèlerinage est-il une condition préalable de la guérison. La prépondérance des pèlerinages de caractère d'action de grâces contre ceux de demande de secours permet d'en déduire que le fonction du lieu de pèlerinage avait changé: le pèlerinage d'action de grâce est une expression de l'idée selon laquelle le saint dont on invoque l'aide peut être trouvé n'importe où. Les quelques guérisons survenues en cours de route, graduellement, montrent par contre que la loi de la sacralité concentrique était encore valable, selon laquelle à l'approche du lieu de la relique, le saint invoqué fait sentir son action avec une vigueur croissante.

Les traits spécifiques du culte se révèlent dans les proportions des causes des vœux, des demandes adressées au saint. On s'adressait le plus souvent à saint Paul pour demander son aide dans des cas de lésions physiques tenues pour inguérissables et dans des cas de désolation survenus à cause d'une violence extérieure. La proportion est égale entre les demandes relatives à des maladies infectieuses, nerveuses et mentales, et à des enfants. Il est frappant par contre de voir l'absence totale des prières de secours pour des maladies de femmes et pour les animaux. On pourrait en déduire que ces demandes-là devaient être faites à des lieux de pèlerinage moins importants, de caractère local. La composition des dons, offerts par gratitude au lieu de la relique, reflètent bien l'évolution au cours de laquelle les dons définissables sur la base de leur valeur sont graduellement remplacés par des offrandes de caractère symbolique qui, à leur tour, cèdent la place à des dons représentant des souvenirs.

Le tableau obtenu ainsi présente au fond les traits transitoires de la vie religieuse qui s'épanouit à la fin du moyen âge: dans la conscience religieuse coexistent des éléments archaïques et neufs, présages de l'avenir. Ce tableau impose évidemment d'être complété, d'être confronté avec d'autres recherches de nature analogue. La poursuite de l'étude des sources, examinées ici sur le plan expérimental, leur confrontation avec d'autres sources, des séries de micro-examens offriront la possibilité aux recherches historiques d'avancer les recherches, considérées longtemps comme inefficaces, de la piété populaire au moyen âge, et d'intégrer les résultats dans le contexte universel de l'histoire européenne des cultes.

ЧУДЕСА ОТЩЕЛЬНИКА ПАВЛА СВЯТОГО (Анлиз записок мираклей, связанных с реликвией в Будасентлёринце)

(Резюме)

Изучение почитания святых в средневековой Венгрии затрудняется тем, что сохранилось мало таких единых групп источников, которые дали бы возможность многосторонне анализировать почитание одного или другого святого. Кроме бумаг причисления в лику святых Маргита из династии Арпадов и Яноша Капистрана, к этому кругу источников принадлежат и записки мираклей реликвии отшельника Павла Святого в Будасентлёринце.

Реликвий единственного монашеского ордена венгерского основания, ордена святого Павла, достал король Лайош Великий в 1381-ом году, на основе туринского мирного договора, заключённого четырёхлетней войной против Венеции. После положения реликвии в монастыре ордена святого Павла в Будасентлёринце, монастырь стал одним из самых значительных религиозных центров не только ордена, но и всей страны. Об этом свидетельствуют не только многочисленные церковные привилегии и светские дары, но и записки чудес, мираклей, проходящих у реликвии.

Источники анализа показывают различные формы традиции литературы мираклей. Самым важным источником является работа Valentinus-a de Hungari Balint Хаднадь под заглавием Vita divi Pauli..., которая вышла в свет в Венеции, в 1511-ом году, и которая и в общеевропейском отношении считается одной из первых печатных книг о мираклях. Поздние средневековые и барочные источники восходят отчасти к этому произведению отчасти к одному его раннему, уже исчезшему изданию (1507. г.), отчасти к устным традициям и другим, уже неизвестным рукописным материалам. Совместный анализ данных шести источников, возникших в разных периодах, кроме точек соприкосновения содержания оправдывается с одной стороны тем, что критическое сопоставление источников разрешает выяснить взаимоотношение между ними, с другой стороны они на многих местах дополняют друг друга, и таким образом позволяют полнее оценивать многих фактов. Записки охватывают период с 1422-ого до 1505-ого гг., и в ходе количественного исследования мы могли оценивать данные 98 событий.

Статья сначала изучает жанровые особенности записок мираклей, характерные черты их содержания и формы. Из жанровых особенностей и роли мираклей вытекает претензия в них на подтверждение достоверности, которая осуществляется обычно путём подчёркивания критериев достоверности и через способ изображения. В текстах найдётся обилие различных формул для подтверждения достоверности мираклей, обилие выражений, охватывающих отдельные повествования. Однако в других случаях именно оригинальные особенности избегающего формул и постоянных выражений стиля приводят к большей достоверности. Самыми интересными частями записок являются детали, перечисляющие причины обетов. Здесь встречаются различные болезни, опасности повседневной жизни, плен. Кроме этого миракли содержат и многие интересные материалы к истории культуры. Было обращено особое внимание на условия обета, обращения к святому месту, бегства под покровительство помощи одного святого. Записки дают много информации о сроке, бегства под покровительство помощи одного святого. Записки хорошо отражают разные обычаи в попомничестве, ритуалы выполнения обета. Данные об условиях выздоровления дают информацию с одной стороны о состоянии больного до и после болезни, с другой стороны дают понимание изображения, распространённые о роли в выздоровлении святого, помощь которого была запрошена. После выяснения феноменологии культа, статья попытается выделить временные и территориальные границы распространения культа оеликвии. Чтобы определить географические границы культа, мы исходим из мест происхождения попомников. На основе такой карты бросается в глаза, что

Будасентлёринц имел связи почти со всей страной. Можно определить и то, что почти половина попомников, которые сделали признание и места жительства которых известны, приходила сюда из городов, а эти города — поскольку они являлись рыночными центрами — передали вести о реликвии окружающим поселениям. С другой стороны, путём сопоставления карт монастырей ордена святого Павла до 1526-ого года и мест происхождения попомников, можно определить, что притягательность, посредническая деятельность этих монастырей тоже играли роль в формировании связей. Путём сопоставления общественного положения и места происхождения попомников можно определить, что состав попомников в общем верно отражает социальный состав данного поселения. Здесь конечно надо учитывать и субъективный фактор, то, не каждый попомник был в одинаковой мере мотивирован выяснить происшедшего, таким образом эти данные позволяют только ограниченно судить об общественном составе попомников. Из дальних поселений обычно приехали сюда представители высших слоёв общества, однако, из находящихся относительно близко, но имеющих плохие транспортные возможности маленьких поселений добились сюда и некоторые представители низких общественных слоёв. В записках представлены почти все общественные слои, а это позволяет делать вывод о том, что их отношение к религии не отличалось друг от друга.

Точно судить о популярности святого места в охваченном источниками периоде невозможно, поскольку источники сообщают данные не непрерывно, они дают описание отдельных случаев на основе выбора по достоверности. В общем источники позволяют вывести заключение — с некоторыми колебаниями — о непрерывном расцвете святого места в целом периоде. Картина интенсивности попомничества в одном году показывает, что попомники приехали сюда в целом году, однако большинство посещало святое место в августе, сентябре и октябре.

Количественное сопоставление времени выздоровления и просьбы за помощь, пропорции попомничества просительского и благодарящего характера показывает, что попомники посещали в Будасентлёринц, в первую очередь не для того, чтобы просить о здоровье, а для того, чтобы поблагодарить за помощь, за выздоровление. Такая пропорция хорошо отражает, что в это время уже исчезает представление средних веков о том, что сила святых крепко связана с местом, что их эффективная помощь привязана к месту нахождения их реликвий, а таким образом попомничество является предпосылкой выздоровления.

Преобладание попомничества благодарящего характера над просительскими позволяет судить об изменении функции святого места: попомничество благодарящего характера является выражением такого соображения, что попомнившегося за помощь святого можно найти везде. Случаи нескольких, по пути прошедших выздоровлений однако показывают, что ещё существует закон концентрической сакральности, в смысле которого влияние попомнившегося за помощь святого усиливается в мере приближения к святому месту.

Пропорция причин обетов, просьб к святому показывает специальные черты культа. Чаше всего было обращено к святому Павлу за помощь в случае неизлечимых повреждений, внешних насильственных действий. В одинаковой пропорции встречаются просьбы из-за заразных, нервных и душевных болезней и детей. Бросается в глаза полное отсутствие просьб о животных и о т. н. «женских бедах». Из этого можно вывести, что они принадлежали притязанию меньших мест попомничества, местам местного значения. Состав пожертвований хорошо отражает процесс, в ходе которого определяемые по своим ценностям жертвования постепенно заменялись символическими обетами, а позже обетами мемориального характера.

На основе такой картины перед нами открываются по сути дела переходные черты религиозной жизни, оживлённой в конце средневековья: в религиозном сознании наблюдается сосуществование архаичных и новых, показывающих вперёд элементов. Такая картина конечно содержит в себе и необходимость её дальнейшего развития, потребность стремления на её сопоставление с другими источниками такого рода. Дальнейший анализ изученной в статье группы источников, её сопоставление с другими источниками, ряд микроисследований будут позволять, чтобы историческое исследование средневековой народной религиозности — которое долго считалось безнадежным — сделало шаг вперёд, и чтобы его наблюдения встроились в общие рамки общеевропейской истории культа.